Виклади давньослов’янських легенд, або міфологія укладена Я.Ф. Головацьким

Виклади давньослов’янських легенд, або міфологія / укладена Я.Ф. Головацьким. – Київ: Довіра, 1991. – 94 с.

Книга занурює нас у дивовижний світ міфології давніх слов'ян. Тут пускається в обіг багатющий фактичний матеріал, зібраний під час численних експедицій.

Видання не залишить байдужим того, хто має бодай найменший інтерес до української етнокультури.

Редакційна колегія:
С.С.Гречанюк, М.Г.Жулинський, М.Ф.Слабошпицький

©Переклад Н.М.Клименко
©Передмова М.Ф.Слабошпицького

Переклад зроблений за виданням: «Очеркъ старославянского баснословія или Мифологіи, составлен Я.Ф.Г-мъ» Львовъ Типомъ Ставропигийского Института. 1860.

З КОСМОСУ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ТЕОГОНІЇ

Це ім'я знане нам передовсім із "Руської трійці", де Яків Головацький назавжди став поряд із Маркіяном Шашкевичем та Іваном Вагилевичем. І, звичайно ж, найвідоміший він з-поміж братів Головацьких. Іван та Петро багато сил віддали літературній та просвітницькій роботі, обидва були на диво освіченими людьми, обидва прожили свої життя під знаком складних духовних шукань, але постать найстаршого з братів - Якова - своєю масштабністю заступила їх.

Звичайно, синові священика судилося також стати священиком. Так, власне, попервах і складалося життя Якова Головацького. Він навчається у Львівській духовній семінарії, де зустрічає також дітей священиків Маркіяна Шашкевича та Івана Вагилевича й заприязнюється з ними. І не могли вони тоді знати, що навіть перші їхні зустрічі вже належать історії української культури, бо з них і народилася "Руська трійця". Саме так прозвали їх семінаристи, ще зовсім не підозрюючи, яка велика роль належатиме цим поетам у процесі галицько-українського відродження.

Коли з'явиться складена ними збірка "Русалка Дністровая", то цензор, а водночас і ректор семінарії Венедикт Левицький, улаштує ціле розслідування, як після скоєння серйозного політичного злочину. Йому стане зрозуміло: натхненник усієї тієї роботи - Маркіян Шашкевич - слабкосилий юнак, що його вже почали підточувати сухоти. Що могло чекати Шашкевича? Позбавлення духовного сану. Але від цієї прикрості Маркіяна вирятував Головацький. Він виставив себе головним винуватцем усієї тієї історії.

Альманах Шашкевича, Головацького й Вагилевича вийшов накладом тисячу примірників. Вісімсот із них було відразу ж знищено. Чим же так наполохала "Русалка Дністровая" цілий сонм високих урядників?

Осип Петраш у своїй монографії "Руська трійця" (1986) наводить ось таку сумну статистику: "На всю Галичину було в той час лише шість державних та дев'ять приватних гімназій (звичайно польських, і німецьких). І тільки, дві так звані "руські" міські школи - Братська при Волоській церкві у [3] Львові і народна школа при василіанській гімназії у

Дрогобичі (існувала до 1830 року). Минали роки і десятиліття. І за весь цей час галичанин, за словами Франка, не зробив ані кроку вперед до цивілізації, не піднявся до розуміння того, хто він і які його інтереси, не вийшов поза глуху ненависть до своїх гнобителів".

Чотири століття тривало в цьому краю польсько-шляхетське панування. Потім, з 1772 року, Галичина вже як королівство Галіції і Лодомерії, входить до складу Австрійської імперії, стає занедбаною, захланною її провінцією. Тут панували голод і визиск, збираючи свій страшний урожай, епідемії холери. Здавалося, що цей край на віки вічні впав у духовну летаргію, безповоротну деградацію і звиродніння і його населення ніколи не згадає, хто воно, якої національності. Бо хіба може турбувати людей питання про їхню національність, коли вони конають у кощавих обіймах голоду й хвороб? Людям у такому становищі подібні речі, здається, абсолютно байдужі, вони для них - недозволена розкіш, непотрібна абстракція.

І ось подвижники з "Руської трійці" нагадують людям, що ті - українці. Урядники імперії відразу ж збагнули, що "Русалка Дністровая", незважаючи на її мізерний тираж і загумінну тишу околиці імперії, може стати першою ластівкою національного пробудження, яке на той час уже охоплювало весь слов'янський світ.

Троє юних ідеалістів-семінаристів вирішили йти в народ, слухати його мову, щоб повернути йому її, будити в ньому високі струни душі. Час вимагав подвижників - вони стали ними. З благородним юначим самозреченням, одухотвореною жертовністю, а головне - ясним усвідомленням мети взялися за ту справу, гаразд розуміючи, що не принесе вона їм ніяких лаврів, а тільки ускладнить життя, оскільки видасться дуже багатьом і підозрілою, і крамольною. Так воно і сталося.

Записи в різних місцях Галичини стали справжнім багатством. Не всі вони ввійшли до альманаху. Згодом чимало з них було включено в збірник "Вінок русинам на обжинки" а також після значних доповнень, зроблених Яковом Головацьким, вони побачили світ у "Народных песнях Галицкой и Угорской Руси", що їх видав Осип Бодянський. Решта ж [4] матеріалів ще довго чекала видавців (ними в різні часи стали Михайло Возняк та Михайло Шалата). Я.Головацький лишив нам характеристику людей, які в ті літа активно збирали фольклор, відгукнувшися на заклик "Руської трійці" (Григорій Ількевич, Сильвестр Семенович, Кирило Блонський, Іван Бірецький, Іван Білинський, Маркел Кульчицький).

Діяльність "Руської трійці" мала резонанс у галицькому краю. Цілком заслужено дослідники назвали її посестрою Кирило-Мефодіївського братства. "Руська трійця" - то не просто вихід у світ альманаху, то, за висловом Олександра Білецького, "бойовий наступ в оборону прав українського народу".

Іван Франко в своїх знаменитих "Критичних письмах о галицькій інтелігенції" так оцінював значення "Русалки Дністрової": "Яка була причина тої бурі, котру вона викликала? Чи мали за що сторожі порядку так люто нападати на неї? Дивлячися на діло з їх становища, мусимо сказати: що справді мали за що! "Русалка Дністровая", хоч і який незначний її зміст, які неясні думки в ній висказані, - була свого часу явищем наскрізь революційним. Бо зважмо лишень, що становило головну суть тодішнього літературного руху в нас! Передовсім традиція церковна, котра назначувала предмети, якими можна було заніматися, і згори назначувала спосіб та дух її оброблення. Відтак традиція язикова, котра згори осуджувала все писане не по-церковному і не церковним правописом. Оперта на тих двох авторитетах, мусила література стати кастовою, зректися всякого поступу, всякої критики, всякої живої мислі. З релігійного становища вона проскрібувала не тільки свободну думку та свободний суд про діла, але й свободне, чоловіче чуття, - бо се все кінець кінців ішло до обалення авторитету, до перевороту, - до революції. А "Русалка Дністровая" якраз ударила від одного маху на всі три точки".

1846 року в одному з лейпцігських журналів з'явилася стаття "Становище русинів у Галичині" Гаврила Русина (такий псевдонім обрав Яків Головацький). У ній мовилося про духовну ситуацію в галицькім краю, про становище зденаціоналізованого люду. Якщо слов'янський світ пробуд-[5]жується, творить національні культури, то тут "під лагідним скіпетром Австрії живуть без літератури, без часописів; без національної освіти, без шкіл - як

дикуни". Слова гіркого докору адресував Головацький галицькій інтелігенції, закликав її стати духовним проводирем народу.

Після смерті тридцятидвохрічного Маркіяна Шашкевича Головацький стає на чолі всього культурного руху в Галичині. З його ініціативи впорядковується і видається альманах "Вінок русинам на обжинки" (вийшов у Відні за редакцією його брата Івана). В пристрасних виступах він обороняє право української мови на літературну повноцінність і самостійне життя, друкує талановиті поезії, переклади сербських народних пісень.

1847 року було засновано українське товариство "Галицько-руська матиця", що ставило перед собою культурно-просвітницькі завдання. Довкола нього групувалися всі наукові й літературні сили краю. Слідом за ним виникає Головна руська рада з чіткою політичною програмою. На сторінках газети "Зоря галицька" опубліковано її кредо: "пробудився вже й наш український лев і ворожить нам красну будучність. Уставайте ж, браття, уставайте з вашого довгого сну, бо вже час! Устаньте! але не до колотнечі і незгоди! тільки двинемось разом, щоб піднести нашу народність і забезпечити дані нам свободи. Користаймо з тої нагоди, шобй ми не покрилися ганьбою перед світом і не стягнули на себе нарікання наступних поколінь. Поступаймо з іншими народами в любові і згоді! Будьмо тим, чим бути можемо та повинні. Будьмо народом!" - понад сто сорок років тому написано ці слова, однак своєї актуальності - і вже в загальноукраїнському масштабі - вони не втратили і сьогодні, коли з'явилася нова надія на національне відродження.

Я.Головацький устиг багато зробити у справі національного пробудження і самоусвідомлення галицької інтелігенції, в захисті української мови - першоелементу національної культури. Але наприкінець сорокових років його духовна еволюція пішла в несподіваному напрямку. В статті "Розправи о языці южнорускім і єго нарічіях" він почав суперечити тому, що так енергійно обстоював: раніше. Голо-[6]вацький у своїх позиціях став зближуватися з москвофілами, зрікаючись ідеалів романтичної юності. Тепер він дедалі менше згадував про свої "молодечі герці" (його власний вислів). Переслідуваний австрійським урядом за збирання коштів "на поддержку русского дела в Галиции", переїздить у Росію, де обіймає посаду голови "Археографической комиссии для разбора древних актов". У цей час він стає людиною з погодінського оточення. Благополуччя супроводжує його до самої старості. Він збирає колекцію найрізноманітніших нагород царського уряду: від орденів і аж до персня від імператора і маєтку. І тільки самогубство сина отруїло останні роки життя Якова Головацького.

Розійшлися з ідеалами "Руської трійці" й дороги Івана Вагилевича. Не витримавши критики своїх творів і переслідування з боку духовенства, Вагилевич вирішив стати католиком, а коли це йому не вдалося, то став протестантом. Граф Борковський заманив його до себе, пригрів, дав кошти на прожиття, і помер після того український поет Вагилевич, а народився абсолютно пересічний польський поет Вагилевич. Його могила загубилася невідомо де серед могил протестантів на Личаківському кладовищі. Вдячні нащадки не простоюють перед нею, не шукають до неї дороги.

Ім'я Головацького не загубилось поміж українських поетів-романтиків. Ще й сьогодні не може не зворушувати його "Річка", яка була свого часу популярною в Галичині піснею.

З вірша легко прочитується, що річка символізує для автора рідну культуру. Їй не потрібні ніякі бурхливі потрясіння, аби витримати їх, вона не має великих сил. Найдоречнішим і найефективнішим буде для неї органічний і спокійний, мов плин річки; розвиток. Тільки тоді можна сподіватися, що вона стане повноцінною з-поміж інших культур слов'янського світу. В цьому тоді твердо був переконаний Яків Головацький.

Цей вірш уперше опубліковано в збірнику "Вінок русинам на обжинки". Музику на слова поета написали композитори О.Воробкевич та І.Лаврівський (пісня мала два варіанти). Найвідоміший на свій час вірш Я.Головацького прочитується [7] сьогодні як дорогоцінне свідчення його тодішніх ідейних засад. Тут бачимо, що автор тяжіє до народнопісенної поетики, вдається до принципів її паралелізму між картинами природи й станом людської душі чи духовних явиш, суспільства. Ця естетична модель була взагалі характерною для

українських романтиків і, звичайно ж, для Я.Головацького, котрий твердо переконаний у перспективності й художній плідності такого методу, запозиченого у фольклорі.

Чи не найбільші заслуги всієї "Руської трійці" - і Якова Головацького зокрема - в етнографічній і фольклористичній царинах. Невтомні збирачі скарбів народних лишили по собі справді дорогоцінні матеріали духовної культури галицької землі. Вони, власне, й розпочали там багатогранну народознавчу роботу, енергійно підхоплену їхніми наступниками. Від перших своїх кроків гурток Маркіяна Шашкевича почав наступ на "мраки тьмаві", поклавши собі за мету показати слов'янському світові своєрідність етнокультури рідного краю й "відродження народної словесності". В одній із своїх статей Я.Головацький так писав про М.Шашкевича: "Живко взявся до свого діла: почав збирати пісні народні, випитувати за звичаї і обряди народні, шукати, питати за стародавніми рукописами і другими пам'ятками старовини, розбирав народний язик, зрівнюючи з слов'янськими, сам, без учителя, учився свого язика, своєї історії і пр.". І ці похвальні слова такою ж мірою стосуються і самого Головацького в часи його наполегливої етнографічно-фольклористичної діяльності.

Один з найуважніших дослідників "Руської трійці" Р.Кирчів наголошує на тому, що на весь гурток М.Шашкевича вельми серйозно вплинула праця З.Доленги-Ходаковського "Про слов'янщину перед християнством", видана ще 1818 року в Кременці. Особливо важливою вважав її Я.Головацький. Доленга-Ходаковський, по суті, був духовним предтечею "Руської трійці". Він знав зблизька галицьке селянство, цілими днями висиджував у курних хатах, при тьмяному світлі каганця списував зошити оповідками про часи безповоротно далекі і про богів дохристиянського періоду, які інколи оживали з пам'яті людей тими чи тими яскравими прикметами. Він звинувачував католицьку церкву в знищенні важливих культурних цінностей давньослов'янського світу. Народо-[8]знавчі студії Доленги-Ходаковського дали орієнтири всім гуртківцям, згрупованим довкола "Руської трійці", підказали їм найголовніший метод роботи - "йти в народ", фіксувати всі простонародні пам'ятки історії і культури.

Здається, ніщо не проминуло повз увагу "Руської трійці": ремесла й архітектура, одяг і господарство, торгівля і релігія, забуті раритети і давні документи. Одне слово, тут тісно поєдналися і краєзнавство, лінгвістика, етнічна історія, фольклористика, археографія. "Зрештою, нам ото ходить, щоб зібрати все, дотикаюче народності", - писав Я.Головацький, окреслюючи весь огром наукових зацікавлень гуртківців, які зробили такий важливий внесок в українське народознавство на його зачатковому етапі.

І Вагилевич, і Головацький послідовно вивчали народну демонологію. Вони були добре обізнані з багатьма слов'янськими джерелами на цю тему, незрідка вдавалися до порівняльних зіставлень емпіричного матеріалу (бродячі фольклорні сюжети, семантика народних вірувань). Особливо показова в цьому розумінні Вагилевичева праця "Начерки до демонографії", в якій дослідник широко вдається до аналогій із усього слов'янського світу, виокремлює спільні номінації. Вагилевич осмислював взаємовідносини людини зі світом, її найпоширеніші забобони й уявлення. "З глибоких розмислів людини над собою і природою розвинулася демонологія. Вона бачила сни за яві, лякалася самої себе і всього, що її оточувало", - писав він у вступі до "Слов'янської демонології".

До речі, цими питаннями активно цікавилися всі українські романтики. І.Срезневський і М.Костомаров у своїх працях шукали спільні ознаки, властиві загальнослов'янському менталітету. "Руська трійця" в цьому розумінні була конкретнішою - вона дошукувалася отого галицького різновиду світовідчуття, властивого для слов'янських народів. Тому між дослідженнями І.Срезневського, М.Костомарова і працями І.Вагилевича та Я.Головацького - особливо в їхніх теоретичних узагальненнях - є численні розбіжності й суперечності. Але всі вони, ясна річ, не відмінюють одна одну, всі несуть цікавий фактичний матеріал слов'янської [9] міфотворчості, оригінальну його інтерпретацію, вводячи нас у неоглядний космос слов'янської теогонії, дуже важливий для розуміння багатьох питань культури й етногенезу.

Свій "Очерк старославянского баснословия, или Мифологии" Я.Головацький видав у Львові 1860 року після численних досліджень на цю тему, з-поміж яких, мабуть, найпомітнішою була монографія "Славянская мифология" (1847) Костомарова, створена на основі цілого курсу його лекцій, читаних у Київському університеті. Ознайомлений вій був також і з книгами "Начертания славянской мифологии" Касторського, "Исследование о языческом богослужении древних славян" Срезневського, "Сказання русского народа" Сахарова, творами Шафарика, Коллара, Ганки і, звичайно ж, Гердера, надзвичайно популярного на той час у світі всіх слов'янських учених.

Я.Головацький підкреслював, що міфологія давніх слов'ян повинна неодмінно вивчатися в усій широті їхнього регіону, з залученням емпіричного матеріалу всіх їхніх земель, що так само логічно, як, скажімо, вивчення німецької міфології обіймає не тільки всі німецькомовні народи, а й навіть північних скандінавів та ісландців.

Та в своєму "Очерке старославянского баснословия, или Мифологии" Я.Головацький користувався не тільки численними джерелами своїх попередників у цій темі. Він був далеким од замірів написати компілятивно-популяризаторський реферат. В "Очерке..." пускається в обіг багатющий фактичний матеріал, зібраний "Руською трійцею" під час численних експедицій по різних куточках галицького краю. Вже в наш час дослідники склали карту-схему народознавчих мандрівок і міст збирацької роботи всіх діячів кола "Руської трійці", виокремивши маршрути кожного з них. І чи не найдовший на ній маршрут саме Якова Головацького (тут з ним не може конкурувати навіть такий невтомний мандрівник, як Іван Вагилевич). Там бачимо й Тернопіль, і Коломию, і Хуст, і Ужгород, і Самбір, і Трускавець, і Турку, і Калуш, і Ходорів... - сотні великих і малих населених пунктів, у яких побував цей на диво енергійний і наполегливий чоловік.

Проаналізувавши весь зібраний матеріал, Я.Головацький приходить до висновку: "Славянские мифы и языческие обряди выплынули из одного источника древнейших преданий Востока, той колыбели рода человеческого. По той причине понятия о божестве и службы ему по древнему славянскому верованию имеют близкое сходство с баснословными преданиями других народов индоевропейского колена. По недостаточным письменным памятникам невозможно нам ныне представить полного образа баснословия и обрядности славянской. Изыскания письменных источников уже можно сказать вычерпаны, новых открытий из тех мертвых свидетельств трудно надеяться. Остается нам еще до испытания и исследования живой народ...".

Сьогодні "Очерк..." Якова Головацького - по неймовірно довгій перерві - повертається до нас. Це, віриться, справді важливий матеріал для всіх, кого бодай найменшою мірою цікавить наша етнокультура.

Михайло Слабошпицький [11]

ПРО СТАРОДАВНІХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ІДОЛІВ І БОГІВ

Порівнюючи різні свідчення і перекази про язичницькі богослужіння у стародавніх слов'ян, помічаємо, що попри місцеві особливості, основи легенд були у всіх слов'ян однаковими. Через те легенди руських слов'ян повинні вивчатися не інакше, як у зв'язку з іншими слов'янськими племенами, подібно до того, як для пояснення стародавнього германського богослужіння міфографи беруть всі племена німецькі, не виключаючи і північних скандинавів та ісландців.

Слов'янські легенди, за нечисленними і скупими відомостями, записаними чужоземними письменниками, і уривчастими переказами про язичницьку обрядовість, заховану в народі, не могли скластися в систему як міфологія грецька чи римська; проте добрий матеріал*, зібраний вченими, за

---

* Найважливіші твори з цього питання такі: див.: Касторского Начерт. Слав. Мифол. 1841. - Н. Костомарова Слав. Мифологія Кіевъ 1847. - Срезневского Изслъд. О языческ. богослуж.

др. Слав. 1848. - Гануша Die Wissenschaftd. Slav. Mythus Wien 1842. – Сементовского Замъч. о празд. у Малороссиянъ. 1843. - Снъгирева Русск. простор. праздн. 1839. - Сахарова Сказанія рус. нар. 1841. - Крім того твори Шафарика, Коллара, Вука Стефановича, Мацъевського, Голембовського та ін. [12]

яким головні догмати слов'янських легенд про могутність богів у природі, про їхній вплив на людину і світ, про душу людини, її безсмертя і життя після смерті можна досить ясно визначити поняття про найвищого Бога. [13]

ПОНЯТТЯ ПРО НАЙВИЩОГО БОГА

За свідченням літописів Прокопія Кесарійського (De Bell). Goth 111. 14 Гельмольда (Chron. Slav. 1.84) і біографа Оттона (Act. Sanct. Jul 433), стародавні слов'яни вірили в єдиного бога, називаючи його верховним, небесним богом, богом богів. У Нестора також бачимо, що слов'яни руські мали поняття про найвищу істоту, що звалась переважно богом чи богом Вседержителем, і відрізняли його від бога Перуна та інших другорядних богів*. Слов'яни вшановували в ньому батька природи і владику світу, воля якого править долею світу, сила якого утримує все; його вважали владикою неба, джерелом божественної сили і називали Великим богом, Старим богом чи Прабогом.

Інші боги, за віруваннями слов'ян, були істотами, що походили від верховного бога, його витворами, що залежали

---

* У договорі Ігоря клянуться русини: "И елико, ихъ есть не хрещено, да не имуть помощи ни отъ Бога, ни отъ Перуна... Дабудеть клятъ оть Бога и отъ Перуна. Див.: Полн. Собр: Лът 1. 1846, стор. 20 і 23. [14]

від нього, посередниками між ним і світом, сильними його міццю, і не всі однаково, а, як каже Гельмольд, чим ближчою ріднею доводились всемогутньому богові богів, тим були сильніші*.

---

* Про родинні зв'язки богів (феогонія) читаємо у Словнику Вацерада, що слов'яни вважали Діванну дочкою Перуна і Літниці. Радогоста - онуком Корта, Страчця - сином Ситиврата (слов. Сатурна), у "Слові про Ігорів похід" Стрибог представлений дідом вітрів, Велес Дідом співця Бояна, Дажбог - дідом Володимира; у Іпатіївському Літописі Дажбог названий сином Сварога.[15]

СВІТЛОПОКЛОНІННЯ

Найближчою до бога сутністю є світло. Слов'яни вірили, що єство світла з'явилося на землі і втілилося у роді людському. Про це в Іпатіївському літописі читаємо: "Нъкогда царствовалъ на землъ Соварогъ (высочайше существо, отецъ свъта), научилъ человека искусству ковати и брачнымъ связямъ; потомъ царствовалъ сынъ его Дажьбогъ, еже нарицается солнце".

Отже, істотна частина язичництва слов'янського відноситься до світлопоклоніння; це підтверджується багатьма свідченнями літописів та народними переказами, котрі показують, що обожнюване сонце чи світлоносна сила у моральному або фізичному розумінні шанувалась у різні часи і в різних сторонах Слов'янщини під особливими назвами. [16]

СВАРОЖИЧ – РАДОГОСТ*

У полабських слов'ян стояв (за словами Дітмара) у місті Редегасті храм з дерев'яними зображеннями богів, найвищим з яких був Сварожич, тобто син Сварога, шанований на Русі під іменем Дажбога, Хорса чи Сонця.

За свідченням Адама Бременського та Гельмольда, у храмі міста Ретра був ідол Радогоста, до котрого приходили ворожити і приносити жертви. Сам ідол був золотий; а ложе було пурпурове. На голові у нього сидів орел з розпростертими крилами, а на грудях була чорна бичача голова, зображена на щиті, котрого тримав Радогост правою рукою; а в лівій мав він сокиру з двома лезами.

---

* Радогост - рос. Радегаст. [17]

СВЯТОВИТ – ДАЖБОГ

Такого ж бога шанували слов'яни на острові Руяні (Rugen*) під іменем Свантовита чи Святовита**. Саксон Граматик детально це описує: "На крейдяній скелі північно-східного руянського мису стояло укріплене місто чи замок Аркона. На міській площі стояла дерев'яна вишукано оздоблена будівля, в якій знаходився ідол Святовита. Храм розділений був на дві частини; посеред будівлі знаходилось відділення на чотирьох стовпах; стінами слугували йому висячі покрови, стеля виблискувала червоною фарбою. Саме тут стояв велетенський бовван Святовита з чотирма головами, чотирма шиями, з двох сторін представлені були дві спини і двоє грудей; борода у нього була старанно прибрана, волосся підстрижене. В одній руці ідол тримав ріг з вином, який щороку в призначений день жрець наповнював вином, і по цьому вгадував благоденство майбутнього року. Ліву руку він

---

* Рюген - острів у пд.-зх. частині Балтійського моря, у складі ФРН (прим, перекладача).

** Святовитъ походить від слова святый и витъ; слово витъ означає гідність природи людської взагалі; звідти витязь, витяжество, витія, въщати, въщій пер. нім. Witz. witzig. [18]

тримав зігнутою подібно до лука, Ідол мав одяг до колін. Ноги його стояли на голій землі, а підошви входили в землю. Біля ідола знаходились його речі: сідло, вуздечка і величезний меч, піхви і руків'я якого сяяли сріблом і прекрасною роботою.

Святовиту відправляли богослужіння у певні дні і ворожили на майбутнє. Він був богом плодів земних і богом війни, кожний чоловік і кожна жінка повинні були жертвувати йому монету; йому належала третина воєнної здобичі; для охорони його було призначено триста кінних воїнів та триста піших стрільців, що билися в ім'я боже, як його військо. Вся Слов'янщина мала повагу до руянського Святовита, навіть чужоземні царі посилали туди свої подарунки. Крім дорогоцінних скарбів, при тому храмі знаходився білий кінь, що належав божеству; тільки жрець міг його годувати і сідати на нього. Слов'яни думали, що на цьому коні їздить сам Святовит і б'ється зі своїми ворогами. Кінь той слугував для пророцтв перед початком якої-небудь справи. При храмі зберігались також священні знамена і орли, використовувались на війні (Saxo Gramm Hist Dan. LXIV p. 288.X).

Гельмольд стверджує, між іншим, що під Святовитом слов'яни розуміли сонце і приписували сонцю першість над іншими богами. Святовиту поклонялись також слов'яни в Іллірії* та Чехах. Чехи не припиняли поклоніння Святовиту до тих пір, поки князь Вячеслав не поставив церкву Святого Віта** (S. Vitus), назва якої звучала подібно до назви ідола.

Доказом того, що обожнюваний на Русі Дажбог чи Хорс абсолютно схожий зі Святовитом західних слов'ян, служить нещодавно відкритий нижче селища Личківці на Тернопільщині в руслі річки Збруч бовван, що був перевезений графом Потоцьким до Кракова і подарований тамтешньому університетові. Сей бовван зроблений на зразок божка, що колись знаходився, за свідченням Гельмольда і Саксона Грам-

---

* Іллірія - історична область у пн.-зх. частині Балканського п-ова. В давнину була заселена іллірійцями. З І ст. н.е. - рим. провінція Іллірік. З поч. 5 ст. зазнавала навали вестготів, у кінці 5 ст. була завойована остготами. З 6 ст. Іллірію почали заселяти слов'яни, які згодом на її території утворили ряд держав. - Прим, перекладача.

** Собор св. Віта у Празькому Граді, 1344 р. - Прим, перекладача. [19]

матика, в Арконі на острові Рюгей, витесаний із одного шматка пісковика, висотою *4 Въд. локотъ*, а шириною *15 цалів* і зображає ідола з чотирма обличчями, на які одягнуто одного капелюха; з одного боку тримає в руках ріг, з другого щось схоже на кільце (обручку), на інших двох боках руки притиснуті до самих грудей, до пояса повішено меча, а нижче видно зображення коня з попругою. З усіх чотирьох боків біля ніг Святовита знаходиться зображення жінки. Біля самого підніжжя помітно зображення чоловіків. (Див.: Вътникъ для Русиновъ Австрійской держави въ Въдни 1851, стор. 423.). В науковій статті, в 44. 106-111, вміщеній в тому часописі, її автор пан А.Петрушевич досить задовільно пояснив: "что открытый словенскій истуканъ въ руслъ ръки Збруча, есть истуканомъ русского Хорса или Дажьбога, божества солнца, а не Святовита, покланяемого только западными Славянами и совсъмь не извъстнаго подь тъмъ именемъ, какъ бога солнца, восточнымъ русскимъ Славянамъ". (Вътн. 1851, стор. 439).

Отже, обожнене сонце чи Дажбог, що зветься Сварожичем, Радогостом чи Святовитом, був шанований скрізь по Слов'янщині. Він був богом морального світла, мудрості, найвищого всевідання, суспільного порядку і громадянськості; до нього звертались перед початком всякої громадської справи і питали передбачень. Він, як і бог сонця, надавав родючості і був винуватцем її (Дажбог); до нього молились, прохаючи достатку, плодів земних. До того ж він був покровителем гостинності, промисловості та торгівлі (Радогост, бо купці звалися гості). Нарешті, він був втіленим символом світла, що боровся зі злом. Кінь Святовита і Радогоста вказує на войовниче його значення як істоти світла в боротьбі з темрявою. Отже, Святовит, сонце, їздив на своєму білому, як день, коні воювати із злими духами серед ночі, царство якої уособлювало супротивне начало, що руйнувалося променями світила; меч і знамена означають ту безперервну битву. [20]

ЯРОВИТ, РУЄВИТ, ПОРЕВИТ, ПОРЕНУТ

Чотири міфічні істоти Яровит, Руєвит, Поревит та Поренут, що згадуються у полабських та прибалтійських слов'ян, були нічим іншим, як обожненим втіленням сонця, що з'являється у різні пори року. Яровит від слова ярь, тобто весна, означав ярість, мужність, а разом з тим і весну, молодість, свіжість і уособлював сонячну силу, що виявляється навесні; Руєвит чи Ругієвит, від слова руйний, тобто гарячий, вогняний, червоний - знаменував сонце влітку.

Він зображався більшим людського зросту, з сімома головами, сімома мечами, а восьмий тримав у руці. Сім голів та сім мечів означали божество у повній силі.

Поревит, що зображається беззбройним, уособлює зимове сонце, що втратило свою пекельну силу. Він, на противагу Яровиту та Руєвиту, що означали бога війни, був богом миру [21]

Поренут зображався з чотирма головами, а п'яту тримав на грудях. Він втілював поворот сонця на літо, або народжуване сонце. Чотири голови є атрибутом сонця (пор. Святовит), а п'ята на грудях зображала народження нового сонця, оскільки слов'яни (як і багато інших народів) вірили в щорічне народження його. [22]

ПЕРУН

Є велика ймовірність, що Перун, шанований стародавніми русинами, найголовніша божественна істота після бога Вседержителя, означав також світлоносне начало. Назва його, що українською та іншими слов'янськими мовами означає грім (пор. грецьк. вогонь; зенд.

пеирамунъ, світла, небесна оселя) і вирази: Перун вбив, Перунова стріла та ін. вказують на те, що він володів громом і блискавкою, був громовиком, але, крім того, він, здається, означав видозміну світла. У литовській міфології він названий Перкуна-сом. Перун був (подібно до Святовита) богом війни і миру; русини клали до його підніжжя зброю і клялися при укладенні угод богом Перуном - Володимир Великий поставив Перуну бовван у Києві, а Добриня (дядько і воєвода його) - у Новгороді. Вогонь був священною ознакою богослужінь Перунові. За словами Гвагнинія (Kron. W. rsieztwa Moskiew. pols. przekt. X.YII. 485), горів у Новгороді перед ідолом Перуна незгасимий вогонь з дубового дерева. Те ж саме божество під іменем Єсень чи Ясень шанувалось поляками як таке, що дарує плоди земні (Sarnickip. 1028). Атрибутом його у Шлезьку була гора Собот (тобто сонце, що сходить). В пісні карпаторуській згадується: [23] Грім-Собота, гора висока* чи Громова Собота, таким чином гора Собот є гора Сонця чи Грому-Перуна. Соботкою називається обряд купальського свята, під час якого палять на горах ватри з дерев**. Подібне Перуну божество шанувалося слов'янами у Любеку (Lubeck) під іменем Проне чи Прове, а в Адріатичних слов'ян під назвою Берона, що стверджують написи, знайдені в Аквілеї (Jovi Sancto Beroni tona bono deo Beroni).

---

* Див.: Хрестом. Церковно-словен. и древно-руск. въ пользу учен. высш. Гимн. сост. Яковъ Головацкій, въ Въдни 1854. стор. 347.

** Наш Густинський літопис пише про те: "Сему Купалу, бъсу, еще и донинъ по нъкоихъ странахъ безумнии память совершаютъ, наченше Юнія 23 дня, въ навечеріє Рождества Іоанна Предитечи, даже до жатвы и далъй, сицевымъ образом (въ Арх. списку прибавлено: соботки на якую память): съ вечера собираются простая чадь, обоего полу, соплетають себъ вънцы изъ ядомого зелія, или коренія, и препоясавшеся быліемъ возгнътають огнь, индъ же поставляють зеленую вътвъ, и емшеся за руцъ около обращаются окрестъ оного огня, поюще своя пъсни, преплетающе Купаломъ; потомъ черезъ оный огонь прескакують, оному бъсу жертву себе приносяще". (Полн. Собр. Русск. лът. II. стр. 257.) На нашій Русі зберігся обряд палення вогню, що зветься соботка, ще тільки в горах Саноцького та Ясільського округів та на протилежних горах Угрів, де до цих пір напередодні різдва святого Іоанна вночі збираються селяни, особливо молодь обох статей, ставлять Віху із смерекового дерева на високій горі і закладають із сушняку вогнище, підпалюють великий вогонь і, взявшись за руки, підперезані чорнобилем, танцюють, співаючи:

Горішняни, долішняни
Сходітеся на Собітку
Спечеме си чорну китку, і т.д.

Потім скачуть через вогонь і переганяють через нього худобу. В інших сторонах Галичини не обходять того звичаю, тільки тоді ж надвечір обтикує кожна господиня стріху хати та інших будівель лопухом (Lappa vulgaris) та чорнобилем (Artemisia vulgaris), яким наостанку і підперізуються в той день, щоб (як кажуть) крижі не боліли. [24]

ТРИГЛАВ

У Щеціні (Stettin) був ідол, іменований Триглавом, якого життєписець св. Оттона Бамбергського назвав найвеличнішим божеством слов'ян. Другий життєписець зазначає, що Триглав зображався з трьома головами, котрі означали три царства: небо, землю і пекло. Очі й вуста його були запнуті шитою золотом габою, щоб він не міг бачити і гудити людські хиби. Храм його був дуже ошатний. Там зберігалися золотий та срібний посуд, буйволячі роги для пиття і для труб, велика кількість зброї та різних припасів; щецінці віддавали туди десяту частину воєнної здобичі. На честь Триглава відбувалися свята із священними іграми, танцями та бенкетами. Триглаву поклонялися і в інших місцях Слов'янщини, тому до цього часу називається гора в Країні Терглоу (тобто Триглав). (Die Wissenschaft. slav Myth.100). Слов'янські міфографи бачать в ньому схожість з індійським Тримурті, так що він як цар

неба (повітряний) подібний до Брами, як цар землі (земний) - до Вішни, а як цар пекла (водяний) - до Шіви, істоти руйнівної. У Триглаві можна визнати світлоносну троїсту силу, що рівнозначна трьом порам року: весні, літові та зимі, які [25] відповідають трьом заняттям землеробів: сіянню, збиранню та приготуванню плодів землі. Перекази народні про Троя на також вказують на троїсте, трилике божество. [26]

БІЛОБОГ

Слов'яни визнавали також добре начало під іменем Білобога, протилежне злому, що звався Чорнобог. (Script, rer. germ. p. 513). При святах та урочистостях обносили вони чашу з благословіннями і закляттями, вірячи, ідо щастя походить від доброго бога (Білобога), а зло від злого (Чорнобога). Гельмольд говорить, що добрий бог це Святовит, отже, Білобог і Святовит було одне і те ж божество. Про вшанування Білобога і Чорнобога свідчать місцеві назви: Білобоги, Чорнобоги, і в нас є село Білобожниця. У написах на стародавніх каменях, знайдених біля Аквілеї: Belino Apollino, Belino divi відкриваємо тільки буквальний переклад слов'янського слова Білобог [27]

ЛАДО І ЖИВА

Лад чи Ладо добре відома назва багатьом літописцям і навіть до цього часу згадується в піснях народних, і однозначний з ним Жив чи Живий також шанувалися у стародавніх слов'ян. В народних піснях, особливо обрядових, наших гаївках і весільних часто повторюють ім'я: Ладо! Ладо! - Польські письменники (Кромер, Гвагнин, Більський) і Густинський руський літопис* пишуть, що Ладо чи Ладон означає бога всіляких насолод і благополуччя; для того приносили

---

* У цьому літописі читаємо: "Четвертый Ладо, богъ пекельний; сего върили быти богомъ женитвы, веселія, утъшенія и всякого благополучія, якоже Еллины Бахуса; сему жертвы приношаху хотещії женитися, дабы его помощію бракъ добрый и любовный былъ. Сего Ладона, бъса, по никакихъ странахъ и до нынъ на крестинахъ и на брацъхъ величаютъ, поюще своя нъкія пъсни, и руками о руку или о столь плещуще. Ладо, Ладо преплетающе пъсни своя, многажды поминають". Поли. Собр. Русск. Лет., II, стр. 257. [28]

йому жертви ті, які одружувалися; від нього залежало родинне щастя; до нього звертались при народженні дитини. Із народних пісень можна довідатись також, що Лад був богом весни і кохання. Слово Лад означає згоду (гармонію, красу, любов, бо лад і лада означає чоловіка і жінку (див. "Слово о полку Ігоревім"), ладний - прекрасний, ладність - краса. Ладканя - на Карпатській Русі називаються весільні пісні, ладкати - означає співати весільні пісні. Та оскільки Лад був божеством кохання і згоди, і разом з тим божеством весни, то, отже, він був божеством гармонії всесвіту, любові всесвітньої, символом дійового, оживляючого весняного сонця. Свято йому справляли під час найбільшого розквіту природи (за оповіддю Стрийковського, від 23 травня до 24 червня).

Однозначне з Ладом було божество Жив чи Живий, яке Длугош (Hist. Pol.) називає божеством життя. За відомостями других, був він бог благополуччя, верховний правитель всесвіту і божество краси та весни. [29]

БОГИНІ

Крім божеств чоловічих, слов'яни поклонялись і божествам жіночим. Про богинь слов'янських знаходимо свідчення у різних письменників: Прокопій згадує про німф, обожнюваних слов'янами; арабські письменники пишуть також про богинь слов'янських, а Масуді говорить, що навпроти головного ідола, що знаходився в одному із слов'янських

храмів, стояв другий, що зображав діву; Ібн-Фоцлан згадує про дружин і дочок руського бога, Дітмар говорить про зображення богинь; Гельмольд та інші говорять про богиню Живу; Вацерад* - про Діванну, Літницю, Живу, Лютицю, Морану, Хлипу; Длугош - про Дідилію, Діванну, Маряну і т.п. Отже, слов'янська міфологія мала божества жіночої статі для вшанування, з яких переглянемо смисл і значення найголовніших.

* Mater Werborum изд. В.Ганки въ Празъ 1833. [30]

ЛАДА-ЖИВА

З божествами чоловічими Ладом чи Живом вшановували слов'яни і відповідну йому жіночу істоту під назвою Лади чи Живи (у Гельмольда - Сиви). Вацерад позначає її словом Церера. Кажуть, що вона зображалась з колосом і квітами. За іншим джерелом зображалась з немовлям на голові і виноградною ягодою чи яблуком. В наших колядках та щедрівках часто згадується про діву з дитятком, про пшеничний колос, про виноград та про червоне чи винне яблучко. Поклоніння Ладі чи Живі розповсюджене було у слов'ян та інших народів. У пруссів називалась вона Жиза, у скандінавів - Фригія (Фрея)* вандальська, тобто запозичена від слов'ян, у литовців іменувалася Лада Золотою Панею, відомою у південних русинів під іменем Золотої Баби, яку ще зображають як жінку з немовлям. У Длугоша та Стрийковського вона називається Дідилією.

* До цього часу в Галицькій Русі Фреєю, Фрейкою, Фрейдою (Вацлав з Ожська 197). називається зла жінка. [31]

Лада чи Жива символізувала природу, життєве начало, була матір'ю сонця в його втіленні, богинею кохання, гармонії, шлюбу, розваг, краси і всілякого благополуччя; мати - живительна світу, подателька благ. Немовля на голові означало втілений світ, а яблуко в руці відтворювало ту ж ідею, що і яйце Латони (у римській міфології) чи яйце - початок всіх речей, яке вшановувалось індійцями. Та символічна жіноча істота є майже у всіх міфологіях і під різними назвами: Лада - це те саме, що у індійців Бгавані, первісна, жіноча сила, що сприймає зародок творіння; у єгиптян - це Ізіда; у фрігійців, а пізніше у римлян мати Цібела (Creutz Symbolik u. Mythol. d. alten Volker IV. 44). Вона була, здається, і тим, що нині називається мати-земля, божество, яке вшановували германські народи під іменем Герти, однозначної з mater tellus у римлян. [32]

ЛЕЛЬ-ЛЕЛЯ-ВОДА

Як Латона у грецькій міфології була матір'ю чоловічої і жіночої істот, Аполлона та Діани, так і Лада - слов'янська мати Леля та Лелі. Леліс - литовською мовою означає світлий, леліти - українською мовою означає блищати, сяяти, і в народних піснях це слово вживається, як приспів: Лелю - Ладо. Ті близнята - те двотіло - виражали природу первісну, коли вона ще не виявилась в протилежностях, і природу остаточну, результат дієвості світового життя. Та двостатева істота уявлялася в образах окремих істот чоловічої та жіночої. Чоловіча є втілене світло - Святовит; жіноча - вода. У всіх міфологіях вода становить собою пасивну первісну матерію жіночої істоти, з якої за допомогою плодотворного доторку істоти чоловічої виникли всі речі. У Індії та істота зветься Сакті, сама по собі бездушна і холодна, яка тільки сприймає від чоловічої істоти - вогню Шіви, і творить життя. За зендськими уявленнями Церване-Акерене створив словом своїм (Гоновер) первісну матерію, пра- Ормузда, в якому поєднувались начала світла і води, і творіння проходило спочатку через розділення, а потім через взаємність протилеж-[33]ностей. У Семітських народів вода уявлялась жіночим пасивним основним елементом творення. У Єгипті вода вважалася пасивно-жіночою істотою і символізувалась у вигляді Ізіди, пробудженої вогнесвітлом до родючості. У Греції, на

початку всіх речей був океан, за вченням Орфея, вода почала творити тоді, коли була розбуджена шлюбом з божеством, у вигляді змія, що звалось Гераклес: воно означало світлоносну силу. За скандінавськими уявленнями, творення виникало з протилежностей світла чи вогню і води чи холоду. [34]

КОСМОГОНІЯ

Слов'янська космогонія не залишила нам послідовного вчення, однак є сліди цього поняття; у карпатських русинів є переказ, що цар - вогонь разом з царицею - водою створили світ. Подібні перекази є і в інших слов'ян. Створення світу описано також у галицько-руській колядці:

"Ой коли було з начало світа,
тоді не було неба, ні землі;
Але лиш було сине море".

Потім описується, як злетіли два голуби - символи двостатевої творчої сили - кохання і починають творити, здобувати із безодні даної стихії*. Пасивне положення води в природі стало для людини приводом бачити в ній жіночу істоту. Без животворної сили світла непорушна вода наповнює

---

* Див.: Христомат. церковно-славян. и древне-русская сост. Яковъ Головацкій, въ Въдни 1854, стор. 343, Slovansky Narodopis sestavil P.J. Szafarzik v Praze 1842.str.157. [35]

простір у вигляді снігу, льоду, мертвої маси; але коли світло і тепло пробуджують її, вона розтоплюється, і під впливом світла народжує і живить світ. І на цій внутрішній основі слов'яни-світлопоклонники вшановували воду. Істота та мала різні назви. Сюди відносяться імена Моряни чи Морени, якими називали опудало, що його на свято Купали кидали на воду і яке означало шлюб світла з водою. Мокош, божество, згадуване Нестором, на думку Коллара, також означало водяну жіночу істоту. У Вацерада божество моря називається Хлипа.

ДІВАННА

Найважливішим із імен жіночо-водяної істоти у слов'ян була Дівонія, Діванна та Дана. Корінь цих слів схований у найменуваннях слов'янських рік: Дон, Дніпро, Дністер (Дана - прис, Дана - стрис), Двіна, Дунай. І в народних піснях не без причини приспівують: Дана, дана! Як вода, початок речей, вічно прекрасна, вічно свіжа, вона була дівою і разом з тим дружиною сонця. Так описує її Длугош. В деяких сторонах Слов'янщини звалася вона Дівою, звідки Дівин-град (нім. Магдебург), де стояв її храм. Вона була тотожна грецькій Діані чи Артеміді. Грецький міф про Діану був також у слов'ян, котрі показували в Діванні діву і дружину, оскільки греки розуміли під Діаною не тільки діву Артеміду, але й Артеміду-матір, що привела у світ любов. Первісна Ефеська Діана чи Артеміда зображала воду як творче начало і вшановувалась як діва і разом з тим всесвітня мати (Creutz Symb.II 117). Богиня та була запозичена греками із Скіфії, разом з Аполлоном та Латоною (Ладою) з країни гіпербореїв. [37]

ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ ПРО БОЖЕСТВО

З цього перегляду міфологічних істот слов'янських видно, що слов'яни визнавали єдиного бога Вседержителя, творця і батька творення, котрий своєю премудрою всетворчою любов'ю - Ладою - створив первісне буття. Те буття містить в собі протилежності чоловічої та жіночої природи: перша виразилась світлом, духом, друга - матерією, водяною рідиною: через гармонійне поєднання тих істот утворилось невидиме і видиме. Світ-Дух, що зіходить від

бога, є образом найвищої істоти - а оскільки та істота виявляє свою творчість, свою мудрість у керуванні світом, сприйняту від бога, в розмаїтості явищ світу духовного і фізичного, то й поклоніння йому мали різні вияви.

Однак, незважаючи на відмінність в зображеннях, зв'язаних з назвами, слов'янська міфологія ще не впала в багатобожжя (політеїзм), хоча слов'яни і обожнювали видимі сили природи чи власне вшановували божество у явищах природи. Кожна назва божества не поєднувалась виключно з якоюсь однією його якістю, так щоб не стосувалась другої; [38] навпаки кожна повністю виражала все, що божеству приписувалось. Всі ті, так звані боги, значили одне і те ж; до кожного зверталися з молитвою про щастя; у кожного шукали відповіді небесної мудрості; перед кожним чинились ворожіння і приносились жертви; кожний був покровителем родючості, громадського і сімейного щастя та війни. [39]

ЧОРНОБОГ. ДИВ

На противагу істоті світлій, животворній, добрій була похмура, смертоносна, зла істота, яка, за переказом Гельмольда, звалась Чорнобогом, звідки і походить назва - Чорт.

У слов'ян була зла істота, що звалася Див, Диво: "В Слові о полку Ігоревім" говориться: "дивъ кличетъ верху древа", цим виражається віщування про небезпеку, а в іншому місці звістка про напад половців і лихо, що прийшло на південну Русь, виражено так: "дивъ вержеся на землю". Рівна йому була зла істота: біс, і Пек-Осина. Ніде, між іншим, не сказано, чи це була істота початком зла, чи падший янгол; але не бачачи ніяких слідів двобожжя (дуалізму) у слов'янських поняттях, можна стверджувати, що слов'яни визнавали єдине верховне джерело життя, а слов'янський чорт був таким же спокушеним янголом, як скандінавський Локі. На боввані, знайденому Колларом у Бамбергу (з написом рунічними літерами Чарни бугь), зображений він у вигляді лева чи пса. Народний переказ подає його у вигляді змія. Той змій народною фантазією видається темним, але таким, що випромінює [40] іскри; очевидно, у слов'ян було поняття про два вогні: один був животворним, нерозлучним із світлом, другий - руйнівний, породжений пітьмою. [41]

БОРОТЬБА ДОБРОГО НАЧАЛА ЗІ ЗЛИМ

З тим винуватцем зла бореться начало світла, істини і добра, і в такій боротьбі виявляється життя у природі фізичній та моральній. У природі фізичній боротьба виражається протилежністю життя і смерті істот, і протилежністю пір року: літа та зими. Природа росте, цвіте і запліднюється, це царство Святовита; природа мерзне, гине: то влада супротивного начала. Світло і тепло подаються в боротьбі з тьмою і холодом. Те ж саме і у світі моральному: добро у людському світі бореться зі злом. Божество духовного світла, істини і блага, з'являючись між родом людським, набирає людської подоби, повчає смертних істин, бореться з ворогом, що не допускає людину до блаженства, перемагається і нарешті повстає і торжествує. Таке начало складає душу майже всіх вірувань людських. Та ідея виявилась у втіленнях Вішну, і в Озірісі, і в Діонісії, і в Атісі, і в Созіаші, і в Бальдурі, і в язичницькому слов'янському божестві з різними назвами, але з одним значенням. Гельмольд говорить, що Радогост був героєм, мандрував землею і загинув у бою, а потім став божеством. Певно, слов'яни вірили в його воскресіння чи перехід у вище [42] життя як істоти божественної та людської водночас, бо Святовит, за їхніми уявленнями, їздив на своєму коні і бився з ворогами. До тих же уявлень про тимчасову перемогу пітьми над світлом і подальше його торжество відноситься забобон про з'їдання сонця; стародавні русини думали, що змій з'їдає сонце, а потім воно знову воскресає і перемагає ворога, так тлумачив народ, за словами руських літописів, затемнення сонця.

Та ідея втілення, страждання і торжества божественної істоти на землі була чудесним передчуттям пришестя Сина Божого, сонця правди, світла істини, і служить найвеличнішим історичним підтвердженням істини святого письма. То була ідея, закладена Творцем у рід

людський: яку б релігію людина не створила собі, вона неодмінно мала виявити в ній те начало, з яким сама з'явилася на світ: відірвати від неї думку про олюднення божества було б так само важко, як і знищити віру у свою душу. У всіх міфологіях, як би не були вони перекручені людським мудруванням та фантазією, ховаються істини , що зійшли з небес у сиву давнину дитинства людства. Хоча євреї зберегли їх у найчистішому вигляді, проте і інші народи не зовсім їх втратили, бо всі, за премудрим визначенням Провидіння, повинні стати учасниками спасіння. Христос помер за всіх, і тому був сподіванням всіх народів. [43]

ВІРУВАННЯ У ДУХІВ

Весь всесвіт, оживотворений вогнесвітом, духом краси, гармонії та розуму, сином прекрасної любові Лади, великим Ладом.

Білим добрим богом, святим витязем, другом людини, поєднаним плідною любов'ю з прекрасною Діванною, є ареною боротьби його з похмурим Чорнобогом. Все на землі оживлене духами, які допомагають добру чи злу. Слов'яни наділяли духами як моральні якості людини, так і фізичні предмети: одні духи були добрими, інші - порочними. У слов'ян вони мали назви богів вітряних (в царині небесній), лісових, польових, земляних (земних) і водяних (в царині підземній, у пеклі) і т.п. [44]

ПОВІТРЯНІ ДУХИ

Сонце, місяць, зірки і всі небесні явища зображались персоніфікованими. Місяць був чоловіком зірки, його супутниці; у весільних руських піснях примушують доброго місяця прикликати любу свою зірку (зорю) зійти разом, освітити поле і море, звеселити звірів у лісі та гостей у дорозі. У сузір'ї Ведмедиці народ бачить коней, очевидно, Святовита. Чорна Собачка (у гуцулів сучка) - уособлення Чорнобога; щоночі він хоче перегризти упряж (виє), щоб зруйнувати весь організм (лад) творіння, але не встигає, бо перед світанком побіжить пити до криниці, а тим часом упряж зростається. У сузір'ї Оріона землероби бачать плуг, символ громадянськості, який за давніми уявленнями упав з неба. Дуга є блискучим коромислом, котрим цариця небесна - раніше Жива-Лада, черпає зі святої всесвітньої криниці животворну воду і зрошує поля. Грім походить від громовика - Перуна. Град сукають на повітрі богині і сіють велетенським решетом на землю. По-

---

* "Ветеръ божій духъ". Див.: Галицкій Приповъдки и загадки собраный Гр. Илькевичемъ. У Въдни 1841 стр. 17. [45]

вітря слов’яни уособлювали під іменем духа*, що віє від божества Стрибога і Похвіста. Лихий вітер називався вихор і походив від Чорнобога; він міг осліпити і роздути людину. Вогненні метеори також були злими явищами і називались зміями і смоками. Падаючі зірки вважались душами-херувимами людей, і падіння означало смерть. [46]

ВОДЯНІ ІСТОТИ

Вода була заселена істотами, що слугували доброму чи злому началу; хоча вода була свята, але зла істота насилала на неї своїх слуг для отруєння людського щастя. До істот, що заселяли воду, належали перш за все русалки. Ся назва походить від кельтського слова *рус* (тобто вода), від кореня якого руське слово русло, що означає середину річки. Русалка означає жительку русла води. То є ті самі німфи, про яких згадує Прокопій. Живучи постійно у воді, на свято Лади навесні, коли вся природа святкувала воскресіння і повернення Святовита - сонця, вони виходили з води і танцювали на лугах, у лісах, на нивах. Нинішні повір'я зображають їх істотами свавільними, жартівливими, вони колишуться на деревах, чешуть волосся при світлі місяця; іноді вчиняють напад на людей і залоскочують їх до

смерті*. Русалки - це істоти легкі, майже безтілесні, ні добрі, ані злі. Вони були, очевидно, супутницями Дівони і тому зображаються як істоти

* Див.: Пъсни Малороссійскія изд. Мих. Максимовичемъ. Моск. 1827. кн. IV. 4. [47]

земноводні, бо народні перекази поміщають їх у полях і лісах під іменем мавок чи мявок. За віруваннями гуцулів, мявки справляють танці свої на горі Ігреці.

До таких же істот належать морські панни. До злих водяних істот зараховувались топельці чи топельники і ухехоли чи сирени у чехів, у руських водяники і болотняники (дідьки), котрі перекидають човни, заманюють людей на погибель, руйнують греблі, ламають млини. Болото, очерет уявляється житлом злих істот, а чиста вода - добрих. Звідси походить прислів'я: "Як дідько в очерет влізе, то в яку схоче дудку грає".

До сухопутних фантастичних істот належали віли, про яких у сербів зосталися повір'я. Віла зображалась прекрасною, але разом з тим і войовничою дівою. Вони часто чинять людям зло, вмилостивлюються кривавими жертвами, укладають з героями побратимство і допомагають їм на війні. У чехів такі діви називаються полудницями. [48]

ВШАНУВАННЯ ДЕРЕВ

До лісових богів належать Святибор, Лісовик (Щезник) у руських і велетні вирвидуби. Ліси були у слов'янських язичників предметами особливого поклоніння, бо всі світлопоклонники вшановували рослини як вияв щорічної діяльності світлоносного начала. Релігія зендська мала вчення про священне дерево життя, що звалося Гом. Те дерево відіграє там важливу роль при сотворенні світу, воно виділяє (живущу - цілющу у слов'ян) воду. Щось подібне було і у слов'ян, бо у пісні, де описується чудесне сотворення світу, говориться, що перш ніж створені були земля і небо, стояли два Дуби (за іншим переказом - зелений явір) посеред первісної негустої маси. Таке дерево у скандінавів називається Ягдразіл, чи всесвітнє дерево: туди сходились боги на раду про створення світу. Про поклоніння слов'ян деревам маємо багато суто історичних свідчень. Прокопій каже, що слов'яни мали священні гаї і поклонялись старим деревам. У Щеціні ріс великий гіллястий дуб над джерелом, той дуб вважався житлом божества. Священні гаї замінювали храми. З краледвірського рукопису дізнаємося, що у чехів були заповідні гаї (луги). [49] Ібн-Фоцлан передає звістку про поклоніння русинів деревам. Костянтин Порфирородний говорить, що руси приносили жертви під деревами. У житії князя Костянтина говориться, що руські язичники поклонялись дуплистим деревам, обвісивши їх убрусами. В Уставі князя Володимира забороняється молитися біля гаїв. Судячи із залишків слов'янської міфології у піснях та казках, бачимо рослинну природу скрізь оживленою і символізованою: дерева і зело часто говорять і межи собою, і з птахами, і з людьми і мають символічне застосування до людини. [50]

СИМВОЛІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ДЕРЕВ, ПТАХІВ, ЗВІРІВ

Слов'яни вважали, що священними деревами є дуби, особливо старі; ясен, здається, був присвячений Перуну. Клен та липа символізували подружжя; клен мав в собі таємничу благодатну силу, кленовий листок мав магічну цілющу якість. Під липами здійснювались жертвопринесення. Ліщина також була священним деревом. Береза символізувала чисту матір-природу.

Птахи мають у слов'ян також символічне значення. Казкові поняття переважно поєднані із зозулею, голубами, ластівками та воронами.

Зозуля зображається провісницею майбутнього, з таємничим смислом. За переказом Прокоша, в ту птаху перетворюється Живий. Голуб у всіх слов'ян є символом кохання, і

тому-то в одній карпаторуській пісні приписується створення світу двом голубам, тобто чоловічій та жіночій першоістоті.

Ластівка у стародавніх слов'ян брала участь у долі людини. Так, у Любушиному суді ластівка подає знак сестрі [51] Кленовичів про сварку її братів. Ворони були священними птахами. Ніхто не смів лякати їх у лісі. Сова, здається, була символом смерті та пітьми; коли душа вилітала з тіла, то всі птахи перелякались, тільки сови не злякались. Окрім цих птахів, слов'яни багатьом іншим приписували пророчий дар. Птаховіщування було розповсюджене у всіх слов'ян.

Із четвероногих священними у слов'ян були віл та кінь. Зображення бичачої голови на щиті Радогоста відноситься до світлопоклонницької ідеї персів та єгиптян; бик був символом плодючості, він означав у єгиптян живильну силу сонця. Як вшановували слов'яни коня, видно із описів богослужінь Святовита та Радогоста, ворожіння за допомогою коня залишилось до цього часу*. Священними комахами вважалися бджоли. Мед у слов'ян вважався священним, як і в грецьких язичників. Його приносили у жертву богам і вживали на тризнах. Сонечко (Lucanus curvus) вже своєю назвою нагадає приналежність якомусь божеству.

---

* У збірнику пісень М. Максимовича /Москва, 1827 / читаємо:

Як ворон до тебе
У віконце закряче:
З-за моря прискаче
Козаченько твій.
Як явор зелену голівоньку склонить,
Зозуля кукукне, діброва застогне,
І кінь під тобою спіткнеться, зітхне!
Тоді вже не буде на світі мене. [52]

Землю слов'яни населяли істотами добрими та злими. До добрих належав Дідушко (Дід, Дідух), який з'являється у місцях, де сховані скарби.

Скритки у чехів - пігмеї - здається, були істотами ні добрими ні злими; так на Русі вірять в Перстука, Котигорошка (чоловічок з нігтик, борода з ліктик). У нас називають ведмедика (Gryllotalpa vulgaris) Земледухом. Зіня чи земне щеня, за народними віруваннями, має цілющу силу.

Ворожка, яка Зіню чавила, самим дотиком зцілювала жолни. Були і підземні злі духи - у чехів і поляків Стриги звалися, Домовики (Дідухи, Дідьки), без сумніву, і у слов'ян означали пенатів, покровителів дому і домашніх пожитків.

До числа злих фантастичних істот належали Кощій - Ядун чи Кощій Безсмертний (пор. "Слово о полку Ігоревім"), що уявлявся у вигляді кістяка (скелета), і триклята баба Яга (Язя) протилежна золотій бабі Ладі, чи морова жінка (Чума, [53] Джума), у сербів Куга. Взагалі можна сказати, що слов'янська демонологія досить багата різними переказами. У народі казок тих незліченна кількість. [54]

МЕТАМОРФОЗИ

Із символічним вшануванням предметів фізичного світу тісно пов'язане було у слов'ян вірування у перевтілення, у піснях слов'янських дуже багато історій про перетворення (метаморфози); мабуть, стародавні слов'яни вірили, що душа покійника і навіть жива людина з тілом може перейти у дерево чи птаха, чи якусь іншу істоту.

Ось декілька метаморфоз з пісень і переказів народних:

1. Дівчина не слухала застережень брата, ступила на річкову кладку, втопилася і перетворилася в березу, очі її - в тернові ягоди, а коса - в траву.

2. Зла мати переслідувала сина суворим поводженням із ним, син поїхав і перекинувся зеленим Явором, а кінь його - білим каменем. Мати вийшла у поле і стала під явором, який озвався до неї, і вона перетворилася в пил.

3. Юнак покохав дівчину і втік із нею, але ніяк не міг з'єднатися шлюбом, сам він обернувся терном, а дівчина - калиною. [55]

4. Дівчина довго чекала свого нареченого, виходила на високу могилу і плакала доти, доки не стала тополею.

5. Чоловік поїхав на війну, залишивши дружину під опікою своєї матері. Свекруха поводилася з нею так суворо, що невістка від туги обернулася горобиною. Чоловік, повернувшись, побачив невідому горобину, став її рубати, а на дереві виступила кров, і горобина сказала, що вона - перевтілена його дружина.

6. Брат убив брата; з тіла вбитого виросла очеретина, і як її зривали, то вона грала пісню, що викривала вбивство. Гуцули переказують, що два брати убили сестру, наказавши їй стерегти посіяне просо, яке рив дикий вепр, і закопали її під дубом. На її могилі виросла бузина (інші кажуть - верба), з неї поробили хлопці сопілки, а сопілки ніби грали слова:

Ой мало, мало
Два братці були
Та й сестру вбили
За того вепра,
Що просо рив, рив,
Брат мене вбив,
Під дубом зарив.

7. Юнак довго був на чужині, одружився і дізнався, що дружина його - рідна сестра. Обоє обернулися квіткою, що зветься на Україні брат із сестрою, Viola tricolor; синій колір означає брата, а жовтий - сестру.

Про зозулю розповідається кілька метаморфоз. Наприклад, у сербів сестра перекидається зозулею, бо плакала за мертвим братом. У поляків княжна, яку видавали взапереч її волі заміж, теж стала зозулею. У нашім народі жінка, віддана у далекий край заміж, перекинулась сивою зозуленькою і прилетіла до матері. [56]

БЕЗСМЕРТЯ ДУШІ

Слов'яни визнавали у людині особливу сутність, звану душею. За краледворським рукописом, вбита душа виходила з горла*, літаючи, пускалася по деревах, тоді Морена супроводжувала її у чорну ніч. Так зображався кінець людини. Від Нестора та арабських письменників ми знаємо, що слов'яни спалювали** своїх померлих, а попіл ставили в посудинах на стовпах вздовж доріг і творили тризну, чи поминки на честь померлих.

---

* У такому розумінні співець Ігоря сказав вельми поетично: "единъ же (Изяславъ) изрони жемчюжину душу изъ храбра тела чрезъ златое ожиреліе"

** В самій Галичині знайдено три стародавніх кладовища, де викопано глиняні посудини з попелом спалених покійників чи попільниці; саме поблизу Судової Вишні і біля сіл Виспа і Рукомиша. Шкода тільки, що досі ніхто із учених не дослідив місцевості і не здобув хоча б один зразок для Музею Народного дому. [57]

Свята на честь померлих, які співпадають навесні з святкуваннями оновлення природи, молитви по померлих, показують, що у слов'ян побутували уявлення про потойбічне життя. Від Нестора і Льва Диякона ми дізнаємось, що за слов'янським уявленням порушник присяги був рабом в майбутньому. У давні часи під час поминок лляли вино на могилу і ставили страву - з тою думкою, що все те дістанеться покійникові. І досі між людьми на похороні є чимало обрядів, що нагадують язичництво. Наприклад, виставляння меду чи молока при тілі

покійника, посипання маком хати, з якої винесли вмерлого; грушка чи ігрушка - тобто, коли хлопці при покійнику забавляються казками, загадками, пильнуючи його протягом ночі.

Таким чином, смерть не означала кінця існування людини зовсім. Слов'яни однак не мали певного місця для душ померлих. Покійники, за народними уявленнями, не приходять із пекла і тьми, а вилазять, як упирі і упириці, з труни і з'являються невідь звідки. Одні чинять людям зло, інші бродять без будь-якої мети світом і не знаходять собі притулку. Із усіх таких повір'їв, яких є безліч, видно, що навряд чи було певне місце для мертвих, але була віра у життя після смерті. Душі по смерті переходили в дерева, у птахів і відгукувалися на поклик людини, чи прибирали попереднього вигляду. То не був досконалий мітемпсихоз, а тільки недостатність уявлення про рай і пекло після смерті; однак було вірування про нове життя, про повернення і оновлення. [58]

ВОРОЖІННЯ І ВІЩУВАННЯ

Слов'янській релігії був чужий фаталізм. Про це нам повідомляє ще Прокопій, кажучи, що слов'яни про долю зовсім не мають гадки. Ворожіння при храмах не значать також віри у долю, але означають те, що людина відчуває недостатність свого розуму і бажає дізнатись від божества, чи буде гаразд і в лад те, що вона розпочинає.

Віра у ворожіння була так поширена між слов'янами, що й до цих пір у руських селах знахар чи ворожбит користується такою ж силою і значенням, як оракул. Віщування у храмах завжди супроводжувались ворожіннями. Ворожили не тільки жерці (віщуни), а й жриці (віщунки).

Слов'яни мали глибоку повагу до долі і вважали її оповіщенням найвищої волі. Разом з цим поєднувалась віра в могутність слова. Людське слово мало в собі щось чародійне, таїло таємничу силу, визнати яку - було високою мудрістю. Слово могло дати людині щастя і безповоротно занапастити її, слово могло відганяти хвороби, зупиняти дії злих духів, [59] керувати фізичними явищами, творити дива. Пам'яткою того вірування залишились замовляння, через які простий люд думає збагатитись, запобігти небезпекам і хворобам. Віщуни, знахарі чи ворожбити ще й досі, на думку забобонного народу, відвертають певними словами градові хмари; ворожки, знахарки, відьми нібито відвертають хвороби і всіляке лихо від одних і насилають його на інших. Таке вірування розвинуло у слов'ян любов до поезії і витворило безмір пісень. Слов'янин бачив у пісні не тільки приємне, а й піднесено-дивовижне, поет носив ім'я віщого, тобто такого, що відає заповітними істинами, у Бояна були віщі персти, які він на живі струни накладав, вони ж самі князям славу рокотали ("Слово о полку Ігоревім"); сама поезія називалась віщба. Звідси у слов'ян повага до законів батьків, що виражається в багатьох афоризмах і приказках, де висловлена житейська мудрість*.

---

* Див.: Славянская Мифологія. Сочиненіє Н. Костомарова. Кіев. 1847. [60]

ПРО ЯЗИЧНИЦЬКЕ СЛОВ'ЯНСЬКЕ БОГОСЛУЖІННЯ

СВЯТИЛИЩА БОГОСЛУЖІНЬ

Вище було відзначено, що богослужіння язичницьких слов'ян за всіма головними ознаками було подібне, хоча обряди в окремих випадках різнилися між собою. Слов'яни відрізняли у сонмі богів земних від богів небесних, і поклонялися одним і другим в особливих святилищах. Богам земним поклонялися скрізь, де за народними віруваннями ті боги мешкали чи виказували свою божественну силу, небесних же богів вшановували в особливих храмах перед ідолами, що зображали божество.

Жертовники богослужіння стояли переважно просто неба понад річками, на пагорбах, під покровом священних дубів та гаїв, однак слов'яни, переважно західні, будували також храми, присвячені різним богам. [61]

МІСЦЯ ПОКЛОНІННЯ ВОДІ ТА ВОГНЮ

Воду слов'яни вважали стихією, з якої постав світ, бо, за уявленнями слов'янської космогонії, земля випливла з моря чи вийнята з моря. Води, ріки, моря населені були різноманітними міфічними істотами. З віруванням у божественність води поєднувалось уявлення про те, що на березі води - як у присутності божества - мали здійснюватись богослужебні обряди.. З цього випливає, що святилищами служіння водяним божествам буди особливі місця над берегами священних озер, річок, ручаїв і джерел, куди люди збиралися для виконання своїх священних обрядів. Про те свідчать також стародавні письменники. Отож, у Прокопія (III, 14) читаємо: "що славяне обожають ръки, нимфъ и нъкоторихъ другихъ духовъ, приносять имъ» жертвы и по жертвахъ гадають о будущемъ". Лев Диякон (IX. 8) пише про русинів язичницьких: "Войны Святослава погружали въ струи Дуная младенцевъ и пътухов по совершеніи погрєбения воиновъ, павших въ битвъ". [62]

Не згадуючи інших чужоземних письменників, згадаємо ще Нестора, котрий каже, що русини язичницькі "кладяземъ и езерамъ жертву приношаху", про що і Новгородський літопис згадує. В Уставі Володимира про суди згадуються ті, що моляться біля води, а у правилах Митрополита Іоанна читаємо про "еже жруть бъсомъ и болотомъ и колодяземъ"; також і про шлюби, що здійснюються у простого люду купанням, нарешті і Кирило вочевидь навчає: "не нарицайте собъ бога... ни въ ръкахъ, ни въ студенцахъ" та ін.

Пошана до деяких криниць і озер до цього часу не знищена; досі ще люди називають деякі криниці святими, населяють ріки, озера і колодязі морянами, водянами, русалками, потопельниками та ін., ще нині здійснюють вони на берегах річок різні обряди, особливо на Івана (Купала), рано вранці купаються в ріках, вмиваються непочатою водою, а ввечері приносять ідола, квіти та ін., причому, співають обрядові пісні.

Із усього цього видно, що слов'яни у язичницькі часи поклонялися водним божествам, прикликали їх у своїх клятвах на підтвердження даного слова, шлюбної обітниці тощо, очищалися водою як стихією священною, вмивалися над водою, приносили водним божествам у жертву вінки із квітів, їжу, гроші, півнів, навіть живих людей і вірили у пророчу силу водних божеств.

Подібним до води був також вогонь як первісна стихія, як божество для поклоніння. В цьому переконуємось із слова Христолюбця, який пише про те: "И огневи молятся, зовуть його Сварожичемъ". Служіння вогню здійснювалось у найважливіші річні свята, якими були Коляда і Купало, в цей час палили вогнища, співали, танцювали біля вогню і стрибали через вогонь для очищення. [63]

СВЯТИЛИЩА ГІРСЬКІ ТА ЛІСОВІ

Верхів'я гір, скелі і камені вважалися помешканням божества, і тому вшановувались як священні місця богослужінь, на них знаходились кам'яні жертовники, сліди яких до цього часу в багатьох краях знаходимо. Ліси, гаї, дерева також вважалися житлом богів. В лісах, дібровах, заповітних гаях чи біля окремих дерев,особливо старих, поклонялись божеству. Так, Костянтин Багрянородний говорить (De administrando imperio 9) про богослужіння руських язичників: "Приходя на островъ св. Георгія, русины совершали жертвоприношенія подъ великимъ дубомъ". В Уставі Володимира про церковні суди говориться про тих: "кто молится въ рощеньи"; а у Іпатіївському літописі згадується про службу біля куща.

---

* Про той рай згадують наші весільні пісні; весільне деревце називається райське деревенько. Див.: Русалка Днъстр. стор. 54.

Благослови, Боже,
І ти, божа мати,
Деревце убрати:

Райське деревенько
Перед раєм стояло,
Та в рай ся похиляло,
Та сильненько зацвіло. [64]

Подібна служба була і в інших слов'ян. Вона здійснювалась під окремим деревом (дубом, липою, ліщиною), чи в діброві, чи в заповітному гаю, який звичайно називався раєм*, де дерева святилища були відділені огорожею, за яку нікому, окрім жерців, не дозволено було переступати. Здійснення служби доручалось жерцям і складалось з молінь, принесення жертв та ворожінь. [65]

ГОРОДИЩА

Городища належали також до святилищ, призначених для жертвопринесень та язичницьких обрядів, вони були переходом від простих жертовників до храмів. Як язичницькі пам'ятники вони заслуговують особливої уваги. Городищем (городиськом) звався давній валовий насип, вигнутий правильною дугою чи під кутом на ціле коло чи півкола. Іноді обведений він довкола чи з одного боку не ровом, а іншим подібним насипом, чи навіть багатьма насипами. В середині городища мають впоперек від 10 до 80 шагів, висота валу буває від 3 до 20 шагів. Багато таких городищ мають один чи два входи і покладені на скаті гори над водою, чи при злитті двох потоків, а на думку відомого старожитника Зоріана Ходаковського*, повинні мати поблизу урочища з назвами богів чи речей, які мають відношення до язичницької служби.

Такі городища розкинуті по багатьох слов'янських країнах, особливо біля північного підніжжя Карпат, у нас в

---

* O Slawianszezyznie przed chrzescianstwem. Krakow. 1835. [66]

Галичині і всій землі руській, хоч і не на кожній милі, як те припускав Ходаковський.

Розкопуючи городища, знайдено багато попелу, вугілля, недотлілих головешок, кісток і рогів тварин, черепків розбитих глиняних горщиків, а також ножі, стріли, прикраси до одягу з бронзи, срібла, золота та ін. і навіть кам'яні основи вогнища чи жертовника. Все це доводить, що городища були місцями здійснення язичницьких обрядів жертвопринесень чи спалення мертвих, котрі також мали характер жертвопринесень; взагалі городища мали богослужебне значення, хоча не можна визначити, яким саме служінням вони були присвячені і які саме обряди в них здійснювались. [67]

ВІДОМОСТІ ПРО ЯЗИЧНИЦЬКІ ХРАМИ

У слов'ян були також для богослужінь створені храми, капища чи контини, в яких стояли ідоли, перед ними приносились жертви Храми були присвячені найвищим небесним божествам. Про храми Святовита, Радогоста та ін. божеств, які обожнювались у Ретрі, Арконі та Щеціні, вище вже згадувалось, тут наводимо свідоцтва про північних чи руських слов'ян.

Найдавніша звістка про язичницькі слов'янські храми належить арабському письменникові Масуді. У його *Золотих Луках* читаємо про них такі рядки: "Були у землі Слов'янській священні будівлі. Одна з них знаходилась на горі, одній з найвищих, як кажуть філософи. Та будівля славна своєю архітектурою, камінням різних порід і кольорів, отворами зверху будов, зробленими в них для постережень точок сходу сонця; коштовним камінням, що в ній зберігається; знаками, на ній зображеними, що показують майбутні діла, події, напророковані тим коштовним камінням перш ніж вони трапились; звуками, що лунають вгорі будівлі; і, нарешті, тим, [68] що трапляється з людьми, коли вони чують ці звуки. Друга

будівля була побудована одним з царів на Чорній горі, оточеній чудотворними водами різного кольору і смаку, цілюща сила яких скрізь відома.

Та є у них великий ідол, що зображає Сатурна (?) у вигляді старця.

Ще одна з будівель знаходиться на горі, оточеній морською затокою; вона побудована з мармуру і земного смарагду. Посеред будівлі знаходиться великий купол, під яким стоїть ідол, а навпроти нього інший, що зображає діву. Побудову того храму приписували мудрецю, що колись давно жив між ними". Про храми руських слов'ян згадують лиш коротко літописи, митрополит Іларіон та Київський патерик. Найдокладніші відомості про руські язичницькі храми наводить Скандінавська повість (Сага) про Олава Тригвесона: "Олавъ, - сказано там, ездилъ всегда къ храму съ княземъ Владиміромъ, но никогда не входилъ в него, а стоял предъ дверьми, когда Владиміръ приносилъ богамъ жертвы". Ці свідоцтва доводять переконливо, що у слов'ян існували особливі храми для богослужінь. [69]

БУДОВА І ПОЛОЖЕННЯ ХРАМІВ

Всередині храм розділявся на дві частини, тобто передню частину і власне святилище, котре інколи розташовувалося посередині храму. Святилище відділялось від передньої частини храму чотирма стовпами і розкішними завісами, спущеними до землі. (Saxo Gram. 837. 838). Головний ідол займав у святилищі перше місце, посередині, а навколо нього розміщені були інші ідоли і священні речі. Передня частина храму була, очевидно, просторішою. Стіни - прикрашені різьбленими зображеннями священних предметів, рогами звірів, багряними тканинами та ін. Різьба була як по внутрішній, так і по зовнішній стороні стін, іноді опукла і розфарбована. Зображення представляли богів і богинь, людей, птахів, звірів, комах, які, поза всяким сумнівом, мали відношення до релігійних міфів. Поверх стін та стовпів зовнішньої частини храму піднімалась покрівля, яка також бувала розфарбованою і, таким чином, зовні храм був барвистим.

Храми будувались переважно з дерева, оскільки слов'яни, живучи переважно в місцях лісистих, аніж багатих [70] каменем, звикли більше до дерев'яних, ніж кам'яних споруд. Однак є докази, що були у слов'ян також чудові храми, зроблені з великих каменів.

Храми були обернені головними входами на захід, так, що святилище було на схід від входу. Схід вважався слов'янами (подібно до інших народів) стороною, до якої повинна звертатись людина, посилаючи молитву до Бога. Як правило, храм був оточений подвір'ям, яке було огороджене так само, як і храм, прикрашене було різними розфарбованими зображеннями. Після відправи служби богам, за звичаєм починався бенкет, який не міг завжди і для всіх відбуватися просто неба, тому при храмах малися окремі прибудови.

Про храми і огорожі святилищ варто ще згадати, що вони були священним непорушним притулком для кожного, хто вручав себе під захист божества. [71]

ІДОЛИ

Є згадки, що слов'яни поклонялись ідолам і поза храмами. Сам Нестор, нічого не згадуючи про храми, говорить про пагорби, на яких стояли ідоли. Він пише про Володимира (ст. 23, 24): "И начаже княжити Володимірї въ Кіевъ единъ, и постави кумиры по холму внъ двора теремного Перуна деревяна, а главу его сребрену, а усъ златъ, и Хърса Даждьбога, и Стрибога, и Симарьгла, и Мокошь ... И пришедъ Добриня Новугороду постави кумира надъ ръкою Волховомъ. Вообще сказавши, было у славян идолов множество, що поля и городы были полны ними"*.

Ідоли були різні завбільшки - і малі, й великі. Більшість з них були вирізані з дерева, були вони розфарбовані чи посріблені та позолочені; інші були з чистого металу, міді, срібла, золота і дорогих каменів і зроблені були так майстерно, що вражали освічених сучасників. Деякі з ідолів мали фантастичний образ, були представлені з двома, трьома і більше

_____

*Penates guibus agri et oppida redundabant, - говорив Гельмольд. I. 53. [72]

головами чи кількома обличчями, але, здається, всі мали людський тип.

Слов'янські ідоли були в одязі, частково вирізаному з дерева чи литому з металу, частково пошитому з тканини, і майже завжди були озброєні. Зброя та інші подібні речі були розташовані довкола них. Ідоли переважно були стоячими. Ідол не вважався простим зображенням бога, але був оселею його духа. То є головні характерні риси слов'янських ідолів. [73]

ЖЕРЦІ СЛОВ'ЯНСЬКІ

У переказах візантійців та арабів не знаходимо нічого про слов'янських жерців; правда і те, що обряди богослужінь здійснювались іноді без допомоги жерців, але з того не випливає, як декотрі думають, буцімто у слов'ян зовсім не було жерців. Більше того, ми впевнені, що у слов'ян були також жерці (чаклуни, знахарі) як особи утаємничені у таїну релігії та її обрядів Якщо жерці і не утворювали окремої касти, то все ж були, видається, окремим станом, відмінним від інших, що вирізнявся білим одягом, довгим волоссям, заплетеним у косу, та ін. Жерці належали, особливо у балтійських слов'ян, до найвищого стану суспільства, брали участь у зборах дворянства, засідали разом з князями у судах, володіли умами, мали великі статки. Сила жерців підтверджувалась їхньою значимістю у справах релігійних: вони дбали про збереження святощів і маєтності, освячених іменем божества, про використання дарів, що приносились божествам на прикрашання святилищ; вони були хранителями вірувань, тлумачами релігійних понять і поширювачами їх між людьми; вони були головними посередниками між божеством і людиною, вони [74] возносили молитву богові, виконували жертвоприношення і ворожіння. Тільки жерці мали право входити у внутрішню частину святилища і очищати його, вони дбали про священних коней, тільки вони могли випасати їх і сідати на них. Жерці берегли зображення божеств і символів і всі багатства храмів. Вони були виконавцями обрядів богослужінь, підносили молитву божеству і приносили жертви, хоча і не завжди, але в багатьох найважливіших випадках, бо вже сама назва жерця вказує - той, що приносить жертви.

Із усього цього видно, якою різноманітною була значимість жерців, якими різноманітними були їхні посади і розряди. Окрім них, були у слов'ян також жриці, жінки, які прирекли себе на життя цнотливе, чи дівчата, що присвятили себе богові, чи старі жінки (чаклунки, знахарки, ворожки), що віджили своє подружнє життя. Такими були діви, вогнеслужительки, чи діви із жрецьким значенням при здійсненні суду за звичаєм Любуші*, як гадають деякі письменники.

---

* "Двъ въгласнъ, выученъ въщбамъ витязовымъ; у едней су(гь) дъски правдодатне, у второй мечъ кривды караючій", - говориться в Суді Любуші. [75]

МОЛИТВИ І ВОЗНОШЕНІЯ

Сповнені віри в могутність своїх богів, через страх перед їхнім гнівом і надію на їхню прихильність, слов'яни намагались виразити перед ними своє благоговіння і покірність, відвернути від себе обурення, заслужити їхнього милосердя та допомоги. Тому вони під час богослужінь сходились і, звертаючись до бога, виражали своє благоговіння тим, що падали ниць і били чолом У місцях, освячених (за віруваннями людей) присутністю божественного духа, як перед лицем самого бога, не можна було сідати і у святилищах навіть треба було затримувати дихання.

Про схиляння колін перед ідолами слов'янами балтійськими дізнаємось з багатьох свідчень. Саме слово "поклонятись" означає у старослов'янській та інших мовах "богошанувати". У краледворському чеському рукописі вираз: "вклонятись богу" і "бити

чолом перед богом", у руському і польському: "поклін, поклоніння" означають богошанування.

Слов'яни звертались до своїх богів з молитвою уславлення, прохання і вдячності. [76]

Від молитов уславлення залишились нам уривки в піснях народних, особливо обрядових. Наприклад, в колядках, щедрівках, русальних та весільних піснях. До них приєднувались прохання. Жертви, що приносились під час прохань, очевидно, завжди супроводжувались молитвами, як і ворожіння. У молитвах вдячності слов'янин виказував свою вдячність богам за їх благодіяння і поміч в усіх його приватних і громадських справах. Молитви частково виражались у співах. Пісні були невід'ємною ознакою богослужебних обрядів язичницьких слов'ян. Про них говорить Христолюбець у своєму слові: "Не подобаетъ крестьянам игоръ бъсовскихъ играти, иже есть плясьба, гудьба, песни бъсовскія и жертвы идольскія". Ті храмові пісні-молитви супроводжувались звуками інструментів, як це було при богослужебних піснях поза храмами. У всякому разі, співи були неодмінною ознакою язичницької релігії слов'ян. Співець Ігоря називає свого попередника Бояна онуком Велеса.

Молитви супроводжувались принесенням жертв. Тут слід відрізнити прості підношення від власне жертв. Підношеннями були запашні куріння, пахучі квіти, трави, вінки, страви, зброя тощо. Слов'яни знали символ вознесения мислі (до божества через запашні куріння і здійснювали його двома способами, чи просто розпалювали вогонь, чи спалювали куріння. Про перший спосіб підношень свідчить звичай розпалювати вогонь, що зберігся до цього часу у багатьох слов'ян, котрі не зовсім забули стародавні язичницькі обряди. Судячи з того звичаю, урочисте піднесення полум'я здійснювалось переважно двічі на рік: на свято Коляди чи Новоріччя та на свято Купала. Палення дідуха після Різдва і вогні, що розпалюються на св. Іоанна Предтечу (Купала), є, здається, залишком таких язичницьких жертвопринесень. Перед ідолом Перуна (за запевненням літописців) постійно горів вогонь "ему же яко богу жертву приношаху и огнь неугасающій зъ дубоваго древія непрестанно паляху"*. Піднесення полум'я поєднувалось у слов'ян-язичників з обожнюванням вогню.

Про піднесення страв маємо свідчень значно більше. У Масуді читаємо про принесення одному з ідолів проса. Кос-

* Густинський літопис. Стор. 207. [77]

тянтин Багрянородний, розповідаючи про походи русинів, пише, що вони прибували на острів св. Георгія і біля великого дуба приносили у жертву живих птахів, робили також стрілами коло і клали туди хліб, м'ясо та інше, що було у них. Детально описаний подібний обряд Ібн-Фоцланом, який він бачив побіля пристані Ітіль * (Азов), що здійснювали руські купці: "Ступивши на пристань, кожний іде на берег з хлібом, м'ясом, цибулею, молоком і хмільним напоєм до високого дерев'яного боввана, падає перед ним на землю і каже: "Боже! Я приїхав здалеку, і привіз із собою стільки - і невільниць, стільки шкірок соболиних..." і, перелічивши так свій товар, додає "ось тобі дарунок мій". Потім кладе перед ідолом все ним принесене і каже: "От, якби ти послав мені купця, у якого було б багато золотих і срібних грошей, який би купив у мене все, що я хочу, і якби я продав усе так, як хочу". Сказавши це, він іде. Якщо ж торгівля його йде погано і довго затримує його, тоді він вдруге, і втретє приходить з дарами. І якщо все ж не досягає того, що бажає, то приносить дар кожному з маленьких ідолів, що оточували великого, і молить їх про заступництво, приказуючи: "То дружини, сини і дочки нашого господа" Він підходить до кожного ідола і просить їх про заступництво і смиренно вклоняється їм.

Часто трапляється, що після того він торгує легко і добре і продає всі привезені товари.

Тоді каже він: "Господь почув моє бажання, тепер мій обов'язок віддячити йому", він вбиває кількох биків та овець, віддає частину м'яса бідним. Те, що залишилося, приносить до великого боввана і до тих менших, що стоять побіля нього, і вішає голови овець і биків на дерево, вбите в землю, що. знаходиться за малими бовванами. Вночі приходять пси і все з'їдають, а той, що клав, вигукує: "Господь прихильний до мене, він прийняв мій дар". Про

такі підношення у стародавніх русинів розповідають і власні перекази. Так, у Новгородському

* Ітіль - знаходиться на узбережжі Каспійського моря, столиця Хазарського каганату у 8 - 10 ст. /за 15 км вище сучасної Астрахані/. У 965 р. Ітіль був зруйнований київським кн. Святославом Ігоревичем. Головацький помилково відносить Ітіль на берег Азовського моря. – Прим. перекладача. [78]

літописі Підіблянин, відкинувши жердиною пливучого Перуна, казав йому: "Ты, рече, Перушище, досыти еси пилъ и ялъ, а нынъ плови уже проче". У слові Христолюбця говориться: "И тако покладывяють имъ требы и корова имъ ломятъ... моленое то брашно дають и ядятъ... ставять лише кумиромъ трапезы котъйния (див. вище пісню, що співають на соботку, стор. 7) и законънаго обьеда. Иже нарицается беззаньная трапеза, мьнимая роду и рожаницамъ".*

Інші свідчення, що належать іншим слов'янам, припускаємо, бо й ці дають достатнє уявлення про значення підношень.

* Востоковъ Спис. рук. Рус. Муз. М. стор. 229. [79]

ЖЕРТВИ КОЛІННЯ І ЖЕРТВИ СПАЛЮВАННЯ

Що ж до власне жертв, то вони були взагалі двох видів: жертви коління і жертви спалювання.

Про жертви коління (заклання) згадує уже Прокопій, говорячи, що слов'яни поклонялись богу блискавконосцю, приносили йому в жертву биків, що вони, будучи хворими чи бачачи близьку смерть у бою, обіцяли богу принести жертву за врятоване життя і, уникнувши небезпеки, приносили обіцяне в жертву, думаючи, що тією жертвою рятували собі життя. Костянтин Багрянородний, Масуді та Ібн-Фоцлан також говорять про жертвоприношення у слов'ян.

Про жертви коління у русинів ясно говорить Нестор: "Жряху бъсомъ, оскверняху землю теребами своими и осквернися кровьми земля Руская и холмъ-отъ" (Несторъ 34). Згадує про них і Митрополит Іларіон у слові своєму, відзначаючи, що освятившись вченням Христовим "уже не жрътвенныя крове вкушающе погибаемъ". [80]

Між тим і народний переказ зберіг пісню обрядову, де йдеться про принесення у жертву козла*.

Жертви коління приносились щороку на честь божества під час свят, йому призначених, і окрім того, в інших випадках, коли треба було вмилостивити богів, як, між іншим, і при обряді поховання. Іноді вони творились урочисто жерцями, іноді тими, хто бажав принести жертву. У жертву звичайно приносились домашні тварини і птиця. Наприклад, бики, вівці, кози, кури, іноді коні та собаки. Під час принесення жертви здійснювались ворожіння, і жрець для того, щоб надихнутися пророчою силою, пив кров жертви. Після принесення жертви частину її роздавали жебракам, а інше залишалось перед ідолами; іноді принесене в жертву використовувалось як їжа на бенкеті, що відбувався по тому.

Жертви заклання мали взагалі подвійний характер: і характер освячення, і характер дару, приношенія, залишення себе для богів у надії бути винагородженим ними чимось більшим. Жертви спалення мали тільки цей другий відтінок.

Про те, що вони були досить звичними у слов'ян північно-західних та східних, свідчать залишки, які знаходять у городищах та інших місцях, де вони здійснювались, великої кількості попелу, вугілля, недотлілих кісток тварин і т.п. Опис жертви спалення є також у пісні краледворського рукопису, з якого можна зробити висновок, що і при тих жертвах, як і при жертвах заклання, приносились свійські тварини, що ті

* Ось початок цієї пісні.
За рікою, за бистрою –
Стоять ліси дрімучі;
А в тих лісах вогні горять.
Вогні горять великі;
Навкруг вогнів ослони стоять.
Ослони стоять дубові;
На тих ослонах добрі молодці,
Добрі молодці, красні дівиці,
Співають пісні, колядочки:
Посередині старий сидить,
Він гострить свій булатний ніж,
Біля нього козел стоїть,
Хочуть козла зарізати... і т.д. [81]

жертвоприношення були загальнонародними, і що здійснювались вони з розмахом, блискуче, але не жерцями, а князями.

Є свідчення, що у слов'ян був звичай приносити в жертву людей, але ці жертви були дуже рідко і використовувались у надзвичайних випадках. Між іншим, в жертву приносили таких людей, котрих можна було (на думку язичників) не шкодувати. Наприклад, полонених чи християн. Людськими жертвами слов'яни прагнули пом'якшити гнів богів і прикрашали ними релігійні урочистості після війни чи битви. Смерть однієї людини чи багатьох на полі бою чи від хвороби, завжди, за релігією слов'янською, викликала смерть іншої людини чи багатьох. Джерело одного і другого звичаю одне і те ж. Слов'янин боявся майбутнього після смерті - так само боявся своїх гріхів, як і насильницької смерті: і те, й друге готувало йому посмертні муки, але з боязню поєднувалась у нього надія на прихильність богів, на можливість умилостивити їх очищенням, і те очищення їхня віра знаходила в погибелі тварин або інших людей.

Поховальний обряд спалення супроводжувався також вбиванням не тільки тварин, а й людей, і якщо не когось іншого, то, зрештою, жінки, дружини чи наложниці. Для гинучого була надія, що він тією жертвою відкриває собі дорогу до раю; така ж надія була і для рідних покійника, які вірили, що тими жертвами очищається душа його від гріхів. Все те було для слов'ян жертвою очищення. [82]

ВОРОЖІННЯ І ПРОРОЦТВА

Ворожіння були такою ж необхідною ознакою богослужінь, як самі молитви і жертвопринесення.

Обряди ворожінь засновувались на віруванні, що божество і без волі людини розкриває їй майбутнє. Ворожачи на майбутнє, слов'янин-язичник питав божество, по-перше, про те, що буде, а чого не буде, що йому робити, а що не робити; по-друге, про те, що саме має бути і що він має робити. Відповідь на перше питання була короткою: так чи ні, і відгадувалась з різних нескладних знаків; відповідь на друге питання відгадувалась із знаків значно складніших, і чим коротшою, невизначенішою була, тим більше залежала в своєму поясненні від волі того, хто пояснював.

Зрозуміло, що ворожіння першого різновиду використовувалось частіше. Воно було ворожінням по жеребу, що досить часто використовувався слов'янами. Крім ворожінь по жеребу, було, очевидне, і багато інших, судячи з того, що в забобонах народних залишилось: досить багато способів ворожінь, і хоч [83] не всі вони залишились від язичницьких часів, все ж багато з них не могли мати іншого джерела.

Були також у слов'ян ворожіння, в яких волю божества хотіли вивідати не за якимось жеребом, одним з двох протилежних, але в позитивній відповіді, одній з багатьох можливих.

Про існування такого обряду ворожіння, як віщування, згадує Масуді. Також Нестор розповідає, що волхви напророкували смерть Олегу: "Призва Олегъ волхвы своя и рече имъ: скажите ми, что смерть моя. Ониже ръша, смерть твоя отъ любимаго твоего коня"*, і т.п. Декілька подібних пророкувань записано літописцями і в пізніші часи. У Стоглаві читаємо: "волхвы и по звъздамъ і по планитамъ глядять". Повір'я про те, що зозуля пророкує, скільки кому жити років, мало в часи язичницькі чисто релігійний зміст.

Читаючи свідчення, що розглядають питання, в яких випадках використовувались ворожіння, слід зазначити, що ворожіння у розумінні язичників слов'ян складали надзвичайно важливу частину богослужінь і мали вплив на життя приватне і, суспільне; ворожіння вирішували все найважливіше для окремої людини і для цілого народу, навіть призначення обрядів богослужінь. Храми і божества, яким в них поклонялись, шанувались тим більше, чим більше було в народі віри в пророцтва, які в них здійснювались. Про вибір нареченої за допомогою жереба читаємо і в "Слові о полку Ігоревім": "на седьмомъ въцъ Трояни връже Всеславъ жребій о дъвицю себъ любу".

Розуміння важливості ворожіння і ворожбитів залишилось і донині. Жереб мав релігійне значення. Ворожінням вирішували справи суспільні, походи і битви сухопутні і морські. Ворожіння за допомогою жереба і пояснення віщувань замінювали в багатьох випадках рішення розуму, серця та закону, бо слов'янин бажав віддати те вищій волі, що було вищим, ніж воля людська**.

---

* Див.: Новгор. Лът. М. 1781.

** Див.: Изслъдованія о языческомъ богослуженіи древнихъ Славянъ И.Срезневскаго. Спб. 1848. [84]

СВЯТА ТА ІГРИ ЯЗИЧНИЦЬКІ

У стародавніх слов'ян були різні обряди, різні релігійні свята, що здійснювались в певний час, повторювались в певні дні, на одному і тому ж місці.

Слов'яни розподіляли свої свята згідно з трьома видами діяльності світла, що виражалась порами року, який ділився на три частини.

Першим було свято Весни, торжество на честь Лада, воскресіння чи повернення сонця, літній сонцеворот.

Свято Весни починалось досить рано - тільки-но починав танути сніг, відправлялося богослужіння і приносився в жертву козел. Зелена віха, тобто висока гілка, зв'язана на зразок мітли, яку у нас на Покутті удень св. Георгія (на Юра) вранці кожний господар встромляє в острог біля воріт свого обійстя, є ніби оголошенням весняного свята. Пам'ятником подібних стародавніх звичаїв у слов'ян залишились пісні, в яких згадується про таке жертвоприношення і звичай водити козла, крім того, хоровод хлопців і дівчат співає пісні, згадуючи ім'я [85] Лада і Леля, тобто світлого. З цим поєднувався символічний обряд потоплення зими і закликання чи прикликування весни, від чого залишились вигуки у піснях, що звуться веснянками і гаївками (галілками, гагулками).

"Ой вже Весна воскресла
Ой що ж нам принесла" та ін.

чи "Благослови, мати,
Ой, мати Лада, мати,
Весну закликати" та ін.

чи "Ой Дід, Дід, та й Ладо!
Та повідай, козле, правду:
Що ж вам маю повідати,
Коли нічого не чувати?" та ін.

Свято весни мало чотири значення: релігійне, землеробське, родинне і поминальне.

По-перше, то було торжество приходу весни. Воно починалося прикликуваннями матері сонця, великої Лади. Після того співали урочисті гімни на честь сонця; хоровод звертався до місяця і зірок; співали пісні на честь води; молились про родючість і посилання дощу, зверталися до лісів, прохаючи їх розвитися, закликали птахів розвеселити співом розцвітаючі діброви. Потім відбували символічні ігри; деякі з них символізували весну, інші означали спогади міфологічних подій.

Друге значення цього свята було землеробське; землеробські роботи зображались в ньому символічними образами. Доказом того є ігри; наприклад, сіяння проса, і хороводні пісні при гаївках, де зображається оранка, сіяння маку, льону, ячменю, пшениці та ін. і різні сільські роботи. Все те, відтворюючись у священнодійстві, ніби освячувало польові роботи селян. [86]

Трете значення було родинне. Любов світлоносного чоловічого і водного жіночого божеств, тобто Святовита і Діванни, слугувала прообразом поєднання статей на землі. Тому у хороводі, складеному для богослужіння, хлопці та, дівчата мали поєднуватись шлюбом для прославлення верховної любові наприкінці свята, а до того часу у своїх іграх і піснях висловлювали взаємну любов, залицяння тощо.

Четверте значення свята було поминальне. Те ж свято називається нині радуниця, чи проводи і могилки. Після веселих ігор ходили слов'яни на могилки чи до тих пам'ятників, де стояли на стовпах посудини з попелом померлих, приносили туди їжу та напої, робили возліянія на честь покійників, а жінки у піснях-плачах згадували чесноти померлих. Потім справлялась тризна* чи страва, урочистий бенкет, на якому їли і пили, звані і незвані на честь покійників. А тоді починалась боротьба і ристанія, подібно до стародавніх греків. Ті богатирські ігри вважалися необхідними для померлих. Ми маємо опис такої язичницької тризни у Нестора, де говориться, що після бенкету над могилою Ігоря княгиня Ольга запросила древлян на поєдинок з киянами.

Після весняного свята розпочиналися польові роботи, що супроводжувалися піснями та веселощами. Все це мало вигляд богослужіння Ладові. Вечорами збиралися хлопці та дівчата у коло поблизу води біля гаїв чи левад. То були "грища між селами", на яких, за словами Нестора, "умыкаху у воды дъвиця".

Коли землероби обсіювались і наставало більше вільного часу, коли проміння сонця припікало відчутніше і розвиток органічного життя йшов швидше, слов'яни справляли свято на честь Лада, що звалось Семик, слово те співпадає з сімома тисячами днів царствування Дажбога і семи мечами Руєвита. Свято те звалось на Русі Ярилом, а у словаків Турицями та Літницями. І це слово мала у слов'ян чотири значення. Ідея його - це поклоніння світлоносній істоті в час найбільшої її діяльності, богу Руєвиту. Дівчата та хлопці у вінках, з гіллям

---

* Тризна - значило бій, поєдинок, тризнище - місце бою, тризник - подвижник, тризнити, тризувати - битися, гратися. В давнину тризною звалося свято, поєднане з військовими потіхами. [87]

збиралися у коло на березі річки на узвишші, у гаю. Зрубане дерево, прикрашене стрічками (мабуть, раніше символічними знаками) служить неодмінною умовою того свята у русинів. Як правило, те дерево - береза, і здається, воно символізувало матір Ладу - природу.

У римлян ставили також дерево, на честь Афродіти (Маї), що звалося arbor majalis, пор нім. Maibaum; так само у індійців зображалась Бгавана, всезагальна мати, в образі лотоса. Релігійно-землеробське значення літнього свята видно із звичаю ходити полями з образами, повитими квітами, співаючи відповідні тій порі (русальні) пісні, які нині набули зовсім християнського значення.

У сімейному відношенні літницькі пісні виражають передчуття швидкого шлюбу. В час літнього свята приносились жертви русалкам - до цього часу існує у Карпатській Русі назва русальна неділя, русальні святки, русалії.

Нарешті, на завершення тривалого свята Лада, відправлялось велике торжество Купала. Жодне із народних свят після прийняття християнства не залишилось у слов'ян з його відверто язичницькими рисами, як купальне свято, хоча духовенство намагалось знищити його. Про нього згадується у Стоглаві, "Синопсисі" Гізеля і Густинському літописі (див. примітку на стор. 6).

У "Стоглаві" (у XVI віці) скаржаться, "что противъ праздника Рождества Іоанна Предтечи противъ ночи і въ весь день до ночи мужи и жены и дъти въ домъхъ и по улицъ и, ходя по водамъ, глумы творятъ со всякими играми и всякими скоморошествы и пъсни сатанинскими, ночью въ рощъ, омываются водою и пожаръ запаливъ, перескакаху по древнему нъкоему обычаю". (Руск. прост празд.)

Інокентій Гізель пише у своєму "Синопсисі", "что въ Малороссіи въ навечеріи Рождества св. Іоанна Крестителя собравшеся къ вечеру юноши мужеска, женска и дъвическа пола соплетаютъ себъ въицы отъ зелія нъкоего и возлагаютъ на главу и опоясуются или еще же на томъ бъсовскомъ игралищъ кладутъ огонь и окрестъ его [88] емшеся за руцъ нечестиво ходятъ и скачуть и пъсни поютъ, сквернаго Купала часто повторяюще и чрезъ огонь прескакующе" (Синопсись Стр. 48).

У західних слов'ян те свято називається Соботкою, у русинів Карпатських (лемків і країнян) Собіткою.

Окрім слов'ян, це свято було відоме багатьом народам. Наприклад, у німців (johannisfeuer), у литовців, у фіннів, монголів, навіть у стародавніх греків та римлян існувало свято, під. час якого палили вогнище і перескакували через вогонь Сам Овідій говорить (Fastes VIII), що він тричі перескакував через вогонь і його кропили водою з лаврової гілки. Таким чином, святкування слов'янського Купала було загальним святом усього язичницького світу.

Цей обряд здійснюється нині у південній Русі таким чином. Перш за все молодь іде купатися, потім дівчата одягають вінки з чорноклена з духмяним зіллям, підперізуються чорнобилем (Artemisia vulgaris) і перед заходом сонця збираються на пагорбі неодмінно над річкою. Там ставлять два зображення: одне опудало схоже на людину, друге - на дерево; прибране у жіночі шати, стрічки та вінки. Цим деревом, звичайно, є чорноклен (Acer campestre), потім розкидають купи соломи, запалюють і, ставши колом, співають пісні, тримаючи зображення. У парі парубок із дівчиною скачуть через вогонь, потім, коли всі перескачуть, кидають на воду зображення, з яких чоловіче називається Купалом, а жіноче - Мореною. Потім скидають із себе вінки на воду та співають пісні. Купало і Морена означають Лада, Святовита, світлоносне начало і жіноче водне начало чи Діванну. Тепер вони називаються у народі цар-вогонь і цариця-водиця.

Значення того свята було символічне поєднання шлюбом Сонця з Водою, від якого утворились життя та любов у творенні.

Третє свято у слов'ян було взимку, в той час, коли сонце мало найменшу силу і повертало знову на весну, коли зима бореться з літом (тобто зимовий сонцеворот). Свято те має основу у загальнолюдському міфологічному розумінні народження світла. [89]

У Персії святкували в кінці грудня - Мигрган і називали його святом народження непереможного сонця. У Єгипті подібно до цього жерці святкували народження Озіріса. У римлян також святкували Січневі Календи, що звались Natales Solis invicti. Те свято належало також і до поклоніння Митрі, що звався непереможним сонцем. У слов'ян було в той час свято, що зветься тепер Колядою.

У слов'ян відправлялось воно у відношенні релігійному на честь сонця, що народжувалось. Звідси робимо висновок: рік слов'яни починали із зимового повороту сонця (сонцевороту). Святовит, уражений на деякий час Чорнобогом, встає і починає оживляти природу А оскільки сонце здійснює діяльність свою постійно, і спочатку являється воно малим, то звідси постало уявлення у всіх язичницьких народів про народження та дитинство світлоносного начала у річному його бутті, звідси походить зображення жінки (уособленої природи) з немовлям. Мабуть, то було також свято, бо в деяких обрядових піснях про це

говориться за язичницькими уявленнями. В той час здійснювались ігри та різні ворожіння й приносились жертви.

У відношенні родинному свято мало те значення, здається, що тоді складався хоровод на весну і освячувався релігійними обрядами. Своє значення мало свято і стосовно землеробства. Звичай щедрувати і частково колядувати і віншувати на новий рік був переважно землеробським. Співаки - колядники і щедрівники - під вікном прославляють багатство і щастя господаря і бажають йому такого ж добра і на наступний рік. Звичай посипання зерна на новий рік мав, здається, значення освячення зерен, що готувались для посіву.

Такими були (річні) свята стародавніх слов'ян, що відповідали річному колу сонця, з чого видно, що основою того кола було поклоніння сонцю. [90]

ВИСНОВКИ

Із цього короткого огляду стародавніх слов'янських легенд видно, що головні риси й ознаки язичницького богослужіння у всіх слов'ян були однаковими. Слов'янські міфи і язичницькі обряди випливли із одного джерела стародавніх переказів Сходу, колиски роду людського. Через це уявлення про божество і служби йому за прадавніми слов'янськими віруваннями мають близьку спорідненість з казковими переказами інших народів індоєвропейського коліна. За недостатніми писемними пам'ятниками нині неможливо в повному обсязі уявити слов'янські легенди і обряди. Дослідження письмових джерел вже, можна сказати, вичерпане, нових відкриттів від тих мертвих свідків годі сподіватися Залишається нам ще для дослідження живий народ. У його суспільному та родинному побуті, у народних піснях, повістях, в його забобонах, переказах, повір'ях криються, іноді в оболонці нового часу, подробиці далекої старовини. Ми уклали цей огляд з наміром подати співвітчизникам дороговказ для дослідження нашого народного побуту, який у вікових переказах губиться аж у далекій старожитності, і зв'язаний з первісним розвитком роду людського. Сповідуючи цю думку, шануватимемо наші народні пісні та перекази належним чином - пізнавши своє рідне, полюбимо і оцінимо його.

ЗМІСТ

З космосу слов'янської теогонії 3
Про стародавніх слов'янських ідолів і богів 12
Поняття про найвищого бога 14
Світлопоклоніння 16
Сварожич - Радогост 17
Святовит - Дажбог 18
Яровит, Руєвит, Поревит, Поренут 21
Перун 23
Триглав 25
Білобог 27
Ладо і Жива 28
Богині 30
Лада - Жива 31
Лель - Леля - Вода 33
Космогонія 35
Діванна 37
Загальне поняття про божество 38
Чорнобог. Див 40
Боротьба доброго начала зі злим 42
Вірування у духів 44

Повітряні духи 45
Водяні істоти 47
Вшанування дерев 49
Символічне значення дерев, птахів, звірів 51
Земні духи 53
Метаморфози 55
Безсмертя душі 57
Ворожіння і віщування 59
Про язичницьке слов'янське богослужіння
Святилища богослужінь 61
Місця поклоніння воді та вогню 62
Святилища гірські та лісові 64
Городища 66
Відомості про язичницькі храми 68
Будова і положення храмів 70
Ідоли 72
Жерці слов'янські 74
Молитви і возношенія 76
Жертви коління і жертви спалювання 80
Ворожіння і пророцтва 83
Свята та ігри язичницькі 85
Висновки 91

www.svit.in.ua